

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen van 16 maart 2022

Inleiding

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) evalueert de gemeenteraadsverkiezingen die hebben plaatsgevonden op 14, 15 en 16 maart 2022. Het is staand kabinetsbeleid dat het ministerie van BZK elke verkiezing, inclusief de campagne, evalueert. Doel is om na te gaan wat kan worden verbeterd in het verkiezingsproces. Bij de evaluatie wordt de informatie betrokken uit de evaluatierapporten die in het kader van deze gemeenteraadsverkiezingen zijn opgeleverd.

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Overzicht van de bijlagen	4
1 Algemeen beeld en organisatie gemeenteraadsverkiezingen	5
2 Vervroegd stemmen in het stemlokaal	13
3 Toegankelijkheid	16
4 Communicatie en publiekscampagne	21
5 Experimenten met centraal tellen van de stemmen	27
6 Overige onderwerpen	29
7 Reactie op evaluatieadvies Kiesraad	32
8 Reactie op evaluatie NVVB	34
9 Rode draad evaluatiegesprekken gemeenten	36
10 Waarnemingsmissies	38
11 Overzicht hertellingen	42
12 Overzicht partijen toegelaten in de raad na toewijzing restzetels	46

Overzicht van de bijlagen

Als bijlage zijn bij dit document gevoegd:

1. Advies Kiesraad over de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen
- 2a. Adviesaanvraag Kiesraad versterking kandidaatstellingsproces
- 2b. Advies Kiesraad over de verbetering van de kandidaatstellingsprocedure
3. Advies Kiesraad over de beoordeling van de geldigheid van stemmingen
4. Eindrapportage Informatiepunt verkiezingen
5. Evaluatie Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) gemeenteraadsverkiezingen 2022
6. Rapportage Raad van Europa (Congres voor lokale en regionale overheden) verkiezingswaarneming GR22
7. Democracy Volunteers Final Report GR22
8. Rapportage ervaringen kiezers GR22 (Ipsos)
9. Eindrapport steekproeven toegankelijkheid stemlokalen GR22 (Ongehinderd)
10. Rapportage Meldpunt Onbeperkt Stemmen
11. Rapportage Kennis Over Zien, Toegankelijk Stemmen GR22
12. Evaluatie Actieplan Toegankelijk Stemmen GR22
13. Meting Stemlokalen GR22 (OSF)
14. Rapportage focusgroepen voorzitters en stembureauleden (MARE)
15. Rapportage evaluatie GR22 onder gemeenten (I&O Research)
16. Rapportage evaluatie corona meerkosten (AEF)
17. Campagne-effectonderzoek Publiekscampagne Elke Stem Telt
18. Campagne-effectonderzoek Branded content campagne jongeren

1 Algemeen beeld en organisatie gemeenteraadsverkiezingen

1.1 Algemeen beeld

Op woensdag 16 maart 2022 vonden de gemeenteraadsverkiezingen plaats in 334 gemeenten, waarbij 333 gemeenteraden werden gekozen.¹ Op maandag 14 en dinsdag 15 maart kon in elke gemeente in een aantal stemlokalen al worden gestemd (vervroegd stemmen). Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen was de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 (Twv) van kracht. In die wet staan maatregelen om verkiezingen in coronatijd veilig te laten verlopen. Bij de verlenging van de Twv ten behoeve van de herindelingsverkiezingen in november 2021 kwam een aantal maatregelen, zoals het briefstemmen voor kiezers van 70 jaar en ouder, te vervallen. Kort voor de gemeenteraadsverkiezingen, op 15 februari 2022, werden door het kabinet versoepelingen van de coronamaatregelen aangekondigd. Daardoor gold tijdens de gemeenteraadsverkiezingen nog maar een beperkt aantal maatregelen in verband met covid-19. Het was bijvoorbeeld niet langer nodig om 1,5 meter afstand te houden of een mondkapje te dragen in publieke binnenruimten zoals stemlokalen.

De opkomst bij de gemeenteraadsverkiezingen was 50,99%. Van de kiezers die hebben gestemd heeft bijna een op de vijf op maandag of dinsdag gestemd.² Ongeveer 11% van de kiezers heeft deze verkiezing per volmacht gestemd. Dit percentage ligt hoger dan bij voorgaande verkiezingen (Tweede Kamerverkiezing 2021: 8,8%, gemeenteraadsverkiezingen 2018: 9,7%). Uit onderzoek onder kiezers komt naar voren dat kiezers vooral iemand hebben gemachtigd vanwege covid-gerelateerde redenen (29%) of vanwege tijdgebrek (17%).

De opkomst van 50,99% bij deze gemeenteraadsverkiezingen was historisch laag. In 2018 was de opkomst 55%. Uit onderzoek naar de ervaringen van kiesgerechtigden bij deze gemeenteraadsverkiezingen komt naar voren dat de belangrijkste redenen om niet te gaan stemmen waren: een gebrek aan vertrouwen in de politiek (22%), geen interesse in (lokale) politiek (17%) en het niet kunnen kiezen op wie te stemmen (15%). Covid-19 was voor 9% van de niet-stemmers de belangrijkste reden om niet te gaan stemmen. Naar de historisch lage opkomst bij deze verkiezingen laat de minister van BZK verdiepend onderzoek doen. Over de resultaten van dat verdiepende onderzoek wordt de Tweede Kamer dit najaar geïnformeerd.

Veiligheid in het stemlokaal

Hoewel ten tijde van de verkiezingen weinig coronamaatregelen van kracht waren, was het coronavirus niet weg. Sommige kiezers hechtten nog altijd waarde aan het dragen van een mondkapje en het houden van afstand. Om te zorgen dat ook die kiezers zich veilig voelden om hun stem uit te brengen, heeft de minister van BZK gemeenten nadrukkelijk gevraagd de stemlokalen zoveel mogelijk zo in te richten dat het houden van 1,5 meter afstand mogelijk was. Dat was voor gemeenten goed te realiseren, omdat zij bij het vastleggen van locaties voor stemlokalen hiermee al rekening hadden gehouden. Op het moment dat de stemlokalen werden vastgelegd, was het houden van 1,5 meter afstand immers nog verplicht. De minister van BZK heeft gemeenten erop geattendeerd dat zij indien mogelijk medische mondneusmaskers, die waren aangeschaft voor stembureauleden, ter beschikking konden stellen aan kiezers die daarom vroegen.³

Zoals ook aan de Tweede Kamer meegedeeld, heeft het ministerie van BZK in nauwe samenwerking met diverse intermediaire organisaties zoals Vilans, Ieder(in) en ouderenbonden, ervoor gezorgd dat kiezers uit kwetsbare groepen werden geïnformeerd over de mogelijkheid tot vervroegd stemmen, en over de mogelijkheden een mondkapje te dragen en 1,5 meter afstand te houden tot andere kiezers en stembureauleden voor de kiezers die dat wilden.⁴

¹ De gemeente Weesp is per 24 maart 2022 heringedeeld bij Amsterdam. In Weesp vond wel een verkiezing plaats, maar voor de gemeenteraad van Amsterdam.

² Dit blijkt uit de processen-verbaal van stembureaus uit 182 gemeenten.

³ Kamerstukken II 2021/22, 35 165, nr. 47, p. 2-4.

⁴ Kamerstukken II 2021/22, 35 165, nr. 47, p. 4.

Uit focusgroepen met stembureauleden bleek dat de aanwezigheid van kuschermen als prettig werd ervaren vanwege hygiëne en corona.⁵ Verder gaven stembureauleden aan zich niet onveilig te hebben gevoeld. Een conclusie die aansluit bij de ervaringen bij de Tweede Kamerverkiezing van maart 2021.

Ronselen van volmachtstemmen

In drie gemeenten (Bergen op Zoom, Maastricht en Roermond) is aangifte gedaan van mogelijk ronselen dan wel tegen betaling verkrijgen van volmachtstemmen. De zaak uit Bergen op Zoom is inmiddels door het Openbaar Ministerie geseponeerd. Het onderzoek in Roermond is inmiddels afgerond en ligt ter beoordeling bij het OM. In Maastricht is het onderzoek door het Openbaar Ministerie nog gaande.

Zie bijlage Stand van zaken kwaliteitsversterking verkiezingsproces voor het voornemen van de minister van BZK om voor het einde van het jaar een wetswijziging in consultatie te brengen die strekt tot de aanscherping van de delictomschrijving van artikel Z 8 van de Kieswet (strafbaarstelling ronselen volmachtstemmen).

Selectie van de kiesgerechtigdheid

Op 21 februari 2022 is het parlement geïnformeerd over een groep van naar schatting 3.000 Britse burgers die ten onrechte als niet-kiesgerechtigd was aangemerkt voor de gemeenteraadsverkiezingen.⁶ Sinds de Brexit kwalificeren personen met de Britse nationaliteit niet langer als EU-onderdaan. Hun verblijfsrechten zijn echter beschermd op grond van het tussen de EU en het Verenigd Koninkrijk gesloten terugtrekkingsakkoord. De kiesgerechtigdheid voor gemeenteraadsverkiezingen is voor Britse ingezetenen niet dezelfde als die voor EU-onderdanen. Om kiesgerechtigd te zijn voor gemeenteraadsverkiezingen moeten Britse burgers ingevolge artikel B 3, tweede lid, van de Kieswet ten minste vijf jaar onafgebroken verblijfsrecht hebben gehad op grond van artikel 8, onder a, b, c, d, e of l, van de Vreemdelingenwet 2000. Nederland heeft bij de implementatie van eerdergenoemd burgerrechtengedeelte uit het terugtrekkingsakkoord gekozen voor een constitutioneel verblijfstelsel. Dat houdt in dat Britse burgers verplicht zijn een verblijfsvergunning aan te vragen om in aanmerking te komen voor een verblijfsrecht op grond van het terugtrekkingsakkoord. Voor deze aanvragen wordt een procedure in het informatiesysteem van de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) opgevoerd. Bij een inwilliging van de aanvraag wordt het verblijfsrecht dat de Britse burger eerder had als EU-burger op basis van de Richtlijn vrij verkeer van personen, voortgezet op grond van het terugtrekkingsakkoord, met als ingangsdatum de datum van beslissing op de aanvraag. Dit heeft er onvoorzien toe geleid dat de in de Basisregistratie personen (BRP) geregistreerde verblijfs historie voor deze Britse burgers een onderbreking van hun (voor de Kieswet relevante) verblijfsrecht te zien gaf. Namelijk de korte periode dat zij in afwachting waren van een besluit op de aanvraag in het kader van het terugtrekkingsakkoord. Omdat zij op dat moment (ook) verblijf genoten op grond van de EU-richtlijn vrij verkeer van personen, is hier echter geen sprake van onderbreking in het verblijfsrecht. Gevolg was dat voor deze Britse burgers in de BRP geen vijf jaar onafgebroken verblijfsrecht als bedoeld in de Kieswet was geregistreerd, waardoor zij in een aantal gevallen bij het bepalen van de kiesgerechtigdheid ten onrechte niet als kiesgerechtigde waren aangemerkt. Samen met de Immigratie en Naturalisatie Dienst (IND), de Rijksdienst voor Identiteitsgegevens (RvIG) en de leveranciers van de applicaties die gemeenten gebruiken voor het vaststellen van de kiesgerechtigdheid, is ervoor gezorgd dat voor de betrokken Britse burgers alsnog een stempas werd aangemaakt en aan hen werd verzonden.

Hoewel de situatie omtrent de Britse kiesgerechtigdheid een incident lijkt waarbij de gevolgen van de titeltoewijzing voor de kiesgerechtigdheid niet voldoende werden onderkend, blijkt in de praktijk dat onduidelijkheid bestaat over de precieze selectiecriteria voor de gemeenteraadsverkiezingen. De onduidelijkheid heeft met name betrekking op de manier waarop het wetsartikel en de daarin beschreven criteria voor niet-EU burgers moeten worden vertaald naar de praktijk van verblijfstitels zoals ze in de BRP zijn opgenomen. In overleg met de RvIG, de IND, gemeenten en de softwareleveranciers zijn vier vervolgstappen geïdentificeerd, die ervoor moeten zorgen dat dergelijke problemen met het bepalen van de kiesgerechtigdheid bij volgende gemeenteraadsverkiezingen worden voorkomen:

⁵ Rapportage focusgroepen voorzitters en stembureauleden (MARE), pagina 17.

⁶ Kamerstukken II 2021/22, 35 165, nr. 46, p. 4.

1. *IND corrigeert de onderbreking in de verblijfstitels van Britten*

De IND draagt er zorg voor dat voor Britten voor de korte periode dat zij in afwachting waren van een besluit op de aanvraag in het kader van het terugtrekkingsakkoord, niet langer een onderbreking van het verblijfsrecht zichtbaar is. De IND heeft aangegeven dat dit voor de dag van kandidaatstelling (10 oktober 2022) van de herindelingsverkiezingen van november 2022 is opgelost.

2. *Informatiemeeting over systematiek van verblijfstitels*

De IND zal in aanloop naar de volgende gemeenteraadsverkiezingen een informatiebijeenkomst houden met leveranciers van de software en met de RvIG om de systematiek van de verblijfstitels toe te lichten waar relevant voor de verkiezingen, zodat de systemen voor het bepalen van de kiesgerechtigdheid daar beter op kunnen worden aangesloten.

3. *Ontwikkelen van een controlespoor*

De RvIG gaat in samenwerking met de gemeenten Den Haag en Utrecht een zogenoemd controlespoor ontwikkelen, zodat de (aantallen van de) selectie van een gemeente vergeleken kan worden met een selectie die de RvIG draait. Bij verschillen kan aan de hand van casussen uit de selecties worden gekeken of er fouten in zitten en zo ja, welke.

4. *Lijst met verblijfstitels*

Door nieuwe situaties, zoals bijvoorbeeld de Brexit, kan het zo zijn dat verblijfstitels veranderen, worden aangepast of niet langer meer in gebruik zijn. Dat kan van invloed zijn op de selectie van de kiesgerechtigdheid. De softwareleveranciers hebben daarom gevraagd of er in aanloop naar een gemeenteraadsverkiezing een lijst kan komen van de verblijfstitels die vallen onder artikel B 3, tweede lid, onderdeel a van de Kieswet. Het ministerie van BZK, de IND en de RvIG, stellen een dergelijke lijst op. Deze kan dan vervolgens worden gedeeld met de leveranciers van de software.

Bij de verkiezing van de leden van de algemene besturen van de waterschappen, zijn ook niet-Nederlanders kiesgerechtigd, maar bij die verkiezingen speelt dit punt niet omdat dan behalve de eis van ingezetenschap van het waterschap en de eis om minimaal 18 jaar te zijn, geen aanvullende vereisten gelden. Voor de overige verkiezingen die onder de Kieswet worden georganiseerd, zijn niet-Nederlanders niet kiesgerechtigd.

1.2 Desinformatie en inmenging

Terugkijkend op de gemeenteraadsverkiezingen kan worden geconcludeerd dat er geen aanwijzingen zijn dat grootschalige desinformatiecampagnes hebben plaatsgevonden. In aanloop naar de verkiezingen is een aantal extra maatregelen getroffen om gemeenten te helpen eventuele desinformatie aan te pakken. Zo heeft het ministerie van BZK een handreiking gepubliceerd voor (mede)overheden waarin onder andere wordt uiteengezet hoe zij met desinformatie kunnen omgaan⁷. Daarnaast zijn er, zoals ook gebeurde in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing van 2021, samen met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de NCTV⁸ twee veiligheidsbriefings georganiseerd voor gemeenteambtenaren. Deze briefings konden rekenen op veel belangstelling. Deze benadering zal dan ook worden gecontinueerd bij volgende verkiezingen.

1.3 Stemplokalen

Voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen zijn de stemlokalen in kaart gebracht via www.waarismijnstemlokaal.nl. Via deze website konden kiezers de locaties vinden van de stemlokalen in hun gemeente. Ook de gemeenten informeerden kiezers over de locaties van de stemlokalen.

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2022/02/09/handreiking-omgaan-met-desinformatie>.

⁸ Nationaal Coördinator Terrorisbestrijding en Veiligheid.

Bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen waren er 8.582 stemlokalen. In een stemlokaal kunnen meerdere stembureaus zitting hebben. Vanwege de wettelijke mogelijkheid van vervroegd stemmen (op maandag 14 en dinsdag 15 maart) waren sommige stemlokalen op meerdere dagen open. Voor de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen zijn de kenmerken van stemlokalen verder in beeld gebracht op basis van data-analyse. De data-analyse is uitgevoerd door de Open State Foundation.⁹ Het rapport is als bijlage bij deze evaluatie gevoegd. De dataset en bijbehorende broncode is te raadplegen op GitHub.¹⁰ Uit de data-analyse komen de volgende aantallen stemlokalen per verkiezingsdag naar voren:

Verkiezingsdag	Aantal stemlokalen
16 maart	6.999
14, 15, 16 maart	1.397
14 maart	64
15 maart	38
14 en 15 maart	12
14 en 16 maart	28
15 en 16 maart	44

Tabel: aantallen stemlokalen per verkiezingsdag

Spreiding van stemlokalen

Bij de analyse van de data over stemlokalen is ook de spreiding van stemlokalen in beeld gebracht. Voor deze analyse zijn gegevens van het CBS gebruikt, waarbij Nederland is opgedeeld in vierkanten van 500 bij 500 meter. Per 500x500 vierkant is het dichtstbijzijnde stemlokaal binnen dezelfde gemeente berekend. Een vierkant ligt binnen een gemeente als het middelpunt binnen de gemeentegrenzen ligt. Dit kan soms tot gevolg hebben dat inwoners van een andere gemeente worden meegenomen bij het berekenen van de afstanden. Uit de analyse valt op te maken dat naarmate de bevolkingsdichtheid toeneemt, de afstand tot het stemlokaal korter wordt, en naarmate de bevolkingsdichtheid afneemt, er grotere afstanden tot de stemlokalen zijn. De gemiddelde afstand tot een stemlokaal in Nederland is 409 meter, de mediane afstand is 311 meter. Het verschil tussen het gemiddelde en de mediaan wordt veroorzaakt door een aantal stemlokalen dat veel verder ligt dan de gemiddelde afstand. Het gaat hierbij om dunbevolkt (landelijk) gebied waarbij enkele kiezers op grote afstand wonen van de daadwerkelijke woonkern waar de stemlokalen zijn gevestigd. De maximale afstand die een kiezer in een dergelijk geval moet afleggen tot het voor hem dichtstbijzijnde stemlokaal is ongeveer 13,5 kilometer.

Omdat kiezers in elk willekeurig stemlokaal binnen hun gemeente kunnen stemmen, is het niet mogelijk om op basis van de beschikbare data na te gaan of kiezers met een grotere reisafstand van hun woonadres tot het dichtstbijzijnde stemlokaal minder snel zijn gaan stemmen dan kiezers met een kortere reisafstand. De data-analyse van de Open State Foundation over stemlokalen is bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen voor het eerst uitgevoerd en geldt als o-meting. Of de gemiddelde afstand van het woonadres van de kiezer tot het dichtstbijzijnde stemlokaal bij eerdere verkiezingen groter of kleiner was, is daarom niet bekend. Bij herhaling van dit onderzoek in de toekomst is het voornemen om dergelijke ontwikkelingen te achterhalen.

Gebouwfuncties en type stemlocaties

De functies van de gebouwen waarin de stemlokalen waren gevestigd, zijn in kaart gebracht op basis van de beschikbare kadastrale informatie over de opgegeven adressen voor de stemlokalen. Kanttekening hierbij is dat een gebouw meerdere functies kan hebben en dat stemlokalen die niet in een gebouw waren gevestigd (maar bijvoorbeeld in een tent) ontbreken in deze inventarisatie.

⁹ De Open State Foundation is tevens beheerder van de website www.waarismijnstemlokaal.nl.

¹⁰ Te raadplegen via: <https://github.com/openstate/stembureau-meting>.

Gebouwfunctie	Aantal	Percentage stemlokalen
Bijeenkomst ¹¹	4.736	55,2%
Sport	1.491	17,4%
Onderwijs	1.242	14,5%
Kantoor	852	9,9%
Woon	701	8,2%
Overige ¹²	373	4,3%
Gezondheidszorg	318	3,7%
Industrie	219	2,6%
Winkel	154	1,8%
Logies	105	1,2%
Cel ¹³	3	0,0%

Tabel: overzicht gebouwfuncties en stemlokalen

Mobiele stembureaus (die meerdere locaties bezochten), stemlokalen in tenten, zogenoemde drive-through stemlokalen en stemlokalen met beperkte toegang¹⁴ zijn aanvullend in kaart gebracht. Deze informatie was echter niet direct uit de beschikbare data over stemlokalen af te leiden en is afgeleid van de aanduidingen van de stemlokalen. Daarom biedt de volgende tabel vooral een globaal inzicht in de aantallen.

Type	Aantal
Mobiel stembureau	111
Stembureau met beperkte toegang	100
Tent	80
Drive-through	39

Tabel: aantallen mobiele stembureaus, stemlokalen in tenten, drive-through stemlokalen en stemlokalen met beperkte toegang

1.4 Werving en voorbereiding stembureauleden

Uit de enquête van IenO Research onder gemeenten komt naar voren dat bijna alle gemeenten in aanloop naar de verkiezingen te maken hadden met uitval van stembureauleden. Gemiddeld genomen meldde 10% van de aangemelde stembureauleden zich (kort) voor de verkiezing af. In de grote gemeenten was dit gemiddeld zelfs 19%.¹⁵ Tijdens de evaluatiegesprekken lichtten de gemeenten toe dat de afmeldingen vlak voor de verkiezing vrijwel allemaal te wijten waren aan covid-gerelateerde klachten.

Gemeenten gaven aan dat ze moeite hadden om de bezetting rond te krijgen, maar dat dit uiteindelijk niet of nauwelijks heeft geleid tot minder stemlocaties. In de evaluatiegesprekken brachten gemeenten naar voren dat het (wettelijk verplichte) vierde stembureau lid bij deze verkiezing bij een deel van de stembureaus overbodig was. Ook brachten zij naar voren dat zij graag meer flexibiliteit hadden gehad met betrekking tot de inzet van het vierde stembureau lid. Gemeenten kunnen huns inziens zelf goed beoordelen of een vierde stembureau lid op een bepaalde locatie noodzakelijk is. Inmiddels is, als gevolg

¹¹ Het samenkomen van personen voor kunst, cultuur, godsdienst, communicatie, kinderopvang, het verstrekken van consumpties voor het gebruik ter plaatse of het aanschouwen van sport.

¹² Niet in het Bouwbesluit 2012 benoemde gebruiksfunctie voor activiteiten waarbij het verblijven van personen een ondergeschikte rol speelt.

¹³ Gebruiksfuncties voor dwangverblijf van personen. In het rapport plaatsen de onderzoekers een kanttekening bij deze gebouwfunctie: de stemlokalen die met 'celfunctie' zijn getypeerd vervullen deze functie niet meer. Mogelijk betreft dit daarom een gedateerde typering.

¹⁴ In verband met de covid-19situatie was het mogelijk een stemlokaal in te stellen dat uitsluitend toegankelijk was voor de personen die op die locatie aanwezig mochten zijn (bijv. in een verzorgingstehuis).

¹⁵ Rapportage evaluatie GR22 onder gemeenten (I&O Research).

van het niet verlengen van de Twv, de verplichting om een vierde stembureau lid in te zetten, vervallen.¹⁶ Thans geldt weer de Kieswet, die een minimum van drie stembureauleden voorschrijft.

Instrueren van stembureauleden en stembureauvoorzitters

Uit onderzoek door MARE onder stembureauleden en stembureauvoorzitters komt naar voren dat zij (zeer) positief terugkijken op de gemeenteraadsverkiezingen en op de voorbereiding die zij daarvoor ontvingen. De e-learning wordt als duidelijk en volledig ervaren en zorgt er huns inziens voor dat zij, ongeacht de mate van ervaring, beschikken over voldoende kennis. De mogelijkheid om de training digitaal te volgen (op een zelfgekozen tijdstip) en deze desgewenst te kunnen herhalen voorafgaand aan de verkiezingsdag wordt gewaardeerd.

Volgens de stembureauleden draagt een extra contactmoment voorafgaand aan de verkiezingsdag (zoals een fysieke voorzittersbijeenkomst en/of een WhatsApp-groep met andere leden van het stembureau) bij aan het kennisniveau, de verwachtingen over het verloop van de verkiezingsdag, de planning en de rolverdeling. Ook draagt een dergelijk contactmoment bij aan het ervaren plezier (teamgevoel dat wordt gecreëerd). Sommige stembureauleden melden dat dit teamgevoel in hun beleving ontbrak.

Verbeterpunten die stembureauleden in dit onderzoek aandragen zijn dat de uiterste datum voor het afronden van de e-learning niet te ver voorafgaand aan de verkiezing moet worden gesteld. Hun ervaring is dat het te vroeg moeten doorlopen van de e-learning niet ten goede komt aan de voorbereiding. Ook vragen stembureauleden om meer praktijkvoorbeelden en 'tips & tricks' in de e-learning. De (exacte) invulling van de e-learning verschilt overigens per gemeente.

1.5 Ondersteuning gemeenten

Bij gemeenteraadsverkiezingen is het centraal stembureau op gemeentelijk niveau ingericht. De ambtenaren die in hun gemeente zijn belast met de organisatie van de verkiezingen, ondersteunen in veel gevallen ook het centraal stembureau. Deze taak vervullen de meeste gemeenteamttenaren maar eens in de vier jaar. Naast de gebruikelijke ondersteuning voor gemeenten, heeft het ministerie van BZK in samenwerking met de Kiesraad en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) daarom aan werkzaamheden van het centraal stembureau extra aandacht besteed.

Webinars

Gemeenten hadden de mogelijkheid om deel te nemen aan verschillende, door het ministerie van BZK, de Kiesraad en/of de NVVB georganiseerde webinars. Zo organiseerde het ministerie van BZK op 16 december 2021 een webinar waarin gemeenten werden geïnformeerd over de te nemen coronamaatregelen (naar de stand van zaken van dat moment) en over de gewijzigde manier waarop de stemmen die op maandag en dinsdag zijn uitgebracht, werden geteld.

De Kiesraad en de NVVB organiseerden, met subsidie van het ministerie van BZK, drie webinars om gemeenten te informeren over de taken die het centraal stembureau uitvoert rond de verkiezingen. Elk webinar had een eigen onderwerp: de registratie van aanduidingen, de kandidaatstelling en de vaststelling van de verkiezingsuitslag. In zijn evaluatieadvies over de gemeenteraadsverkiezingen wijst de Kiesraad op het belang van dergelijke webinars bij de gemeenteraadsverkiezingen, omdat gemeenten maar eens in de vier jaar te maken krijgen met procedures zoals de kandidaatstelling, waardoor de kennis daarvan wellicht minder groot is.

Tot slot hadden gemeenteamttenaren ook nog de mogelijkheid om deel te nemen aan een veiligheidsbriefing op 7 en 8 februari 2022. Het ministerie van BZK verzorgde deze in samenwerking met de NCTV en de informatiebeveiligingsdienst (IBD) van de VNG. Tijdens de briefing werd stilgestaan bij maatschappelijke onrust, coronamaatregelen, de handreiking omgaan met desinformatie, digitale veiligheid etc.

¹⁶ Kamerstukken I 2021/22, 35 590, K.

Inloopsprekuren

In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen zijn, net als in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing, digitale inloopsprekuren georganiseerd voor gemeenten. Op die manier hadden gemeenten op vaste momenten de gelegenheid om per (combinatie van) kieskring(en) in gesprek te gaan met het ministerie van BZK en eventuele vragen te stellen. Uit onderzoek dat door I&O Research is uitgevoerd onder gemeenteambtenaren komt naar voren dat van de 250 ondervraagde gemeenten ongeveer de helft gebruik heeft gemaakt van deze mogelijkheid. Het merendeel geeft aan de inloopsprekuren als 'goed' (56%) of 'zeer goed' (16%) te beoordelen. 26% van de betrokken gemeenteambtenaren beoordeelt de inloopsprekuren als 'niet goed, maar ook niet slecht'. Geconcludeerd kan worden dat de spreekuren voorzien in een behoefte. In de evaluatiegesprekken die na afloop van de verkiezingen met een aantal gemeenten zijn gehouden, werd dit beeld bevestigd. Gemeenten lieten weten het te waarderen om zowel vragen te kunnen stellen aan het ministerie van BZK als met andere gemeenten in gesprek te kunnen gaan.

Verkiezingentoolkit

Tijdens de Tweede Kamerverkiezing in 2021 heeft het ministerie van BZK voor het eerst gebruik gemaakt van zogenoemde factsheets. De factsheets bevatten korte teksten en pictogrammen en bieden zo gemeenten overzicht en informatie over de soms complexe Kieswet en bijbehorende regelgeving. De factsheets zijn door de gemeenten (zeer) gewaardeerd.

Het ministerie van BZK blijft nagaan hoe het de informatievoorziening zo goed mogelijk kan laten aansluiten op de behoeften van de gemeenten. Gewerkt wordt aan het overzichtelijker weergeven van de beschikbare informatie op de verkiezingentoolkit (www.verkiezingentoolkit.nl). Daarnaast is het streven om in een zo vroeg mogelijk stadium gemeenten inzicht te geven in welke informatie- en communicatiemiddelen beschikbaar komen. Het ministerie zal de inzet van factsheets en inloopsprekuren continueren.

Aanschaf persoonlijke beschermingsmiddelen en zelftesten

In verband met de covid-omstandigheden was het voor gemeenten mogelijk om mondneusmaskers, wegwerphandschoenen en handdesinfectiemiddel voor stembureauleden om niet te bestellen via het ministerie van BZK in samenwerking met het Landelijke Consortium Hulpmiddelen (LCH). Van dit aanbod hebben 307 gemeenten gebruik gemaakt. Ook is in samenwerking met de Dienst Testen en het LCH het aanbod gedaan dat gemeenten om niet zelftesten konden bestellen. Ongeveer de helft van de gemeenten heeft gebruik gemaakt van deze mogelijkheid. Stembureauleden waren niet verplicht om een zelftest af te nemen.¹⁷

Financiële compensatie kosten gemeenten

Ten behoeve van de extra coronamaatregelen bij deze gemeenteraadsverkiezingen ontvingen gemeenten € 30,4 mln. compensatie van het Rijk. Deze compensatie was bedoeld voor kosten voor onder andere het vervroegd stemmen, en alternatieve stemlokalen en tellocaties¹⁸, inzet van het vierde stembureau lid en extra personeel, en overige coronamaatregelen.

Het bureau Andersson Elffers Felix (AEF) heeft onderzocht of deze aanvullende compensatie toereikend was voor de kosten die gemeenten hebben gemaakt als gevolg van de extra verplichtingen die voortvloeiden uit de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19. AEF concludeert dat door de gemeenten voor circa € 19,3 miljoen aan meerkosten zijn gemaakt en dat de compensatie daarmee op totaalniveau ruim voldoende is geweest.

Uit het onderzoek van AEF komt naar voren dat de meerkosten voor de gemeenteraadsverkiezingen fors lager zijn geweest dan voor de Tweede Kamerverkiezing van 2021.¹⁹ Dit is met name veroorzaakt door lagere materiaalkosten als gevolg van hergebruik van materialen (veel gemeenten beschikten nog over

¹⁷ Kamerstukken II 2021/22, 35 165, nr. 46.

¹⁸ Evenals bij de Tweede Kamerverkiezing waren sommige stemlokalen niet beschikbaar, bijv. in verzorgingshuizen waar het vanwege de kwetsbare doelgroep niet wenselijk werd geacht om veel bezoekers toe te laten. En in sommige gemeenten moesten alternatieve stemlokalen en tellocaties worden ingezet zodat kiezers en stembureauleden 1,5 meter afstand konden houden.

¹⁹ De meerkosten voor de Tweede Kamerverkiezing 2021 bedroegen circa € 52 miljoen.

kuchschermen of andere beschermingsmiddelen) en door lagere meerkosten voor huisvesting (stemlokalen) door toegenomen aanbod en meer tijd voor het zoeken van geschikte locaties. Het onderzoek laat tevens zien dat vooral kleine gemeenten ruim voldoende compensatie hebben ontvangen. De compensatie voor de G4-gemeenten lag dicht bij de daadwerkelijke meerkosten, maar is nog steeds voldoende.

2 Vervroegd stemmen in het stemlokaal

2.1 Inleiding

Behalve op woensdag 16 maart, de verkiezingsdag, was het ook mogelijk om te stemmen op maandag 14 en dinsdag 15 maart (vervroegd stemmen). Dit kon op basis van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 (Tvw) en was bedoeld om de spreiding van kiezers te bevorderen. Kiezers die dat wilden hadden op die manier meer de gelegenheid om een rustig moment uit te zoeken om te gaan stemmen.

Op de dagen van vervroegd stemmen was in elke gemeente in elk geval een deel van de stemlokalen geopend. De minimumaantallen waren voorgeschreven in de Twv. Gemeenten hadden de mogelijkheid om meer stemlokalen dan het minimumaantal open te stellen. De aantallen stemlokalen op de dagen van vervroegd stemmen zijn terug te vinden in paragraaf 1.3 van deze bijlage.

2.2 Hoeveel kiezers hebben vervroegd gestemd

Om inzicht te krijgen in de opkomst op de dagen voor vervroegd stemmen zijn de uitslagen van 182 gemeenten door het ministerie nader bekeken. In totaal was de opkomst bij deze gemeenten 50,1%. Verdeeld over de drie dagen waarop gestemd kon worden, was de opkomst 3,9% op maandag, 5,6% op dinsdag en 40,6% op woensdag. Dit betekent dat van de uitgebrachte stemmen ongeveer 8% op maandag, 11% op dinsdag en 81% op woensdag is uitgebracht. Bijna één op de vijf stemmen is dus tijdens het vervroegd stemmen uitgebracht. Bij de Tweede Kamerverkiezing in 2021 was dit ongeveer één op de acht. Deze verkiezingen zijn echter moeilijk te vergelijken omdat bij de Tweede Kamerverkiezing door kiezers van 70 jaar of ouder per brief kon worden gestemd en omdat de situatie omtrent covid anders was. Bij de Tweede Kamerverkiezing werd in de communicatie verder benadrukt dat vervroegd stemmen vooral voor kwetsbare groepen was bedoeld.

Bij alle onderzochte gemeenten, op één na, was de opkomst op dinsdag hoger dan op maandag. Bij de opkomst op maandag en dinsdag per gemeente zijn ook uitschieters naar boven en beneden waar te nemen. De hoogste opkomst per gemeente per dag was 9,5% op maandag en 14,6% op dinsdag. De laagste opkomst per gemeente per dag betrof 1,8% op maandag en 2,9% op dinsdag. Elke uitschieter betrof een andere gemeente.

2.3 Waarom stemden kiezers op de vervroegd-stemdagen

Het vervroegd stemmen biedt kiezers meer gelegenheid om hun stem uit te brengen. De NVVB constateert dat ook in haar evaluatieadvies. Uit onderzoek door Ipsos onder kiezers komt naar voren dat 31% van de kiezers die op 14 of 15 maart zijn gaan stemmen, dat deed omdat zij op de woensdag geen tijd hadden.²⁰ Deze kiezers hadden door vervroegd stemmen dus een extra gelegenheid om hun stem uit te brengen. Naast de reden 'geen tijd' gaven kiezers aan dat ze vervroegd stemden om bij te dragen aan de spreiding van kiezers (27%), omdat zij vanwege corona op een rustig moment wilde stemmen (19%) of omdat op die dag een stemlokaal was geopend dat voor hen beter bereikbaar was (16%).

Verder heeft Ipsos aan kiezers die op 14 of 15 maart zijn gaan stemmen, gevraagd of zij een stem zouden hebben uitgebracht indien dit enkel op woensdag 16 maart had gekund. Het overgrote deel van de ondervraagde kiezers zou dat hebben gedaan. Een klein deel van de vroegstemmers (9% van de ondervraagden die vervroegd hebben gestemd) zou in dat geval niet zelf (op woensdag) zijn gaan stemmen. De belangrijkste redenen die werden gemeld waren geen tijd op woensdag 16 maart (51%) en het gezondheidsrisico (vanwege corona) op de woensdag door de mogelijke drukte (22%).

²⁰ Van de 4.021 ondervraagde kiezers hebben 2.869 kiezers in het stemlokaal een stem uitgebracht. Van deze groep hebben 849 kiezers op 14 of 15 maart in het stemlokaal gestemd.

2.4 Op welke momenten zijn kiezers gaan stemmen

De openingstijden op maandag en dinsdag waren gelijk aan die op woensdag. Dat betekent dat de stemlokalen alle dagen open waren van 07:30 uur tot 21:00 uur. Uit het onderzoek van Ipsos komt naar voren dat veel kiezers het belangrijk vinden dat de openingstijden op alle dagen gelijk zijn.²¹ IenO Research heeft op basis van data afkomstig van 17 gemeenten de drukte tijdens de verkiezingsdagen geanalyseerd. Uit deze analyse komt naar voren dat op maandag 15 maart kiezers vooral overdag hun stem hebben uitgebracht. Met name tussen 13:00 en 15:00 uur hebben relatief veel kiezers een stem uitgebracht. In de avonden op maandag nam de belangstelling af, zeker na 20:00 uur. Op dinsdag is dat beeld genuanceerder. Op dinsdag was het tussen 18:00 en 20:00 uur het drukst. Na 20:00 uur nam op beide dagen de belangstelling flink af. Omdat het opkomstpercentage op de dagen voor vervroegd stemmen veel lager ligt dan op de woensdag, kan er sprake van zijn geweest dat de 'drukste momenten' in het stemlokaal nog steeds rustig waren in vergelijking met de opkomst op woensdag. Op beide dagen voor vervroegd stemmen is te zien dat relatief weinig kiezers voor 9:00 uur zijn gaan stemmen. De meting naar de drukte in de stemlokalen die IenO Research bij de herindelingsverkiezingen van november 2021 heeft gedaan²², bevestigt dat beeld.

Ook de NVVB gaat in haar evaluatieadvies in op de door gemeenten gesignaleerde rustige momenten in de avonden. De NVVB signaleert hierbij een verschil tussen grote en kleine gemeenten.

2.5 Aanvraag vervangende stempas

Vanwege vervroegd stemmen kan een vervangende stempas tot en met de vrijdag voorafgaand aan de verkiezing uiterlijk om 17:00 uur worden aangevraagd. Onder de Kieswet is dat schriftelijk tot en met vrijdag of aan het loket tot en met dinsdag uiterlijk 12:00 uur. De kortere tijd voor aanvragen bij het vervroegd stemmen is nodig zodat gemeenten vóór de eerste verkiezingsdag het register van ongeldige stempassen moeten opmaken om de mogelijkheid van dubbelstemmen te voorkomen. Omdat zowel op maandag als op dinsdag vervroegd kon worden gestemd, viel deze termijn reeds voor het weekend. Kiezers die in het weekend ontdekken dat zij hun stempas kwijt zijn of niet per post hebben ontvangen zijn dus niet meer op tijd om een vervangende stempas aan te vragen en kunnen niet stemmen. In de evaluatiegesprekken met de projectleiders bleek dat een aantal kiezers hierdoor geen vervangende stempas meer kon worden gegeven. Ook in de evaluatie bij de Tweede Kamerverkiezing is dit al gesignaleerd.²³ Gemeenten worden er op gewezen om in de communicatie extra aandacht te besteden aan het moment waarop kiezers hun stempas moeten hebben ontvangen.

2.6 Telling door een gemeentelijk stembureau

Bij de Tweede Kamerverkiezing was het zo dat elk stembureau dat op maandag of dinsdag zitting had, op woensdag de verantwoordelijkheid had om de eigen stemmen (stembus(sen)) te tellen. Zoals in de evaluatie bij de Tweede Kamerverkiezing werd opgemerkt, leverde dat bij gemeenten veel vragen op. Zij gaven er de voorkeur aan dat één gemeentelijk stembureau de telling van de vervroegd uitgebrachte stemmen zou uitvoeren.²⁴ De Twv is in dit opzicht gewijzigd, zodat de vervroegd uitgebrachte stemmen op woensdag 16 maart overdag konden worden geteld door het gemeentelijk stembureau voor vervroegd stemmen, dat zich kon laten bijstaan door tellers. Het gemeentelijk stembureau werd dus verantwoordelijk voor de telling van de afzonderlijke stembussen. Uiteraard werden deze stembussen afzonderlijk van elkaar geteld zodat duidelijk is welke uitslag bij welk stembureau hoort en daartoe te herleiden is.

²¹ Rapportage ervaringen kiezers (Ipsos), p. 15.

²² Rapportage onderzoek naar het gebruik van vervroegd stemmen (I&O research), bijlage bij Kamerstukken II 2021/22, 35 165, nr. 46.

²³ Evaluatie Tweede Kamerverkiezing, p. 16 (Kamerstukken II 2020/21, 35 165, nr. 40, blg-987888).

²⁴ Evaluatie Tweede Kamerverkiezing, p. 16 (Kamerstukken II 2020/21, 35 165, nr. 40, blg-987888).

Gemeenten gaven in de evaluatiegesprekken aan er goed mee uit de voeten te kunnen dat het gemeentelijk stembureau de stemmen telde die op maandag en dinsdag waren uitgebracht. Gemeenten pleiten ervoor dat indien bij een volgende verkiezing vervroegd zou worden gestemd, de vervroegd uitgebrachte stemmen volgens deze systematiek door het gemeentelijk stembureau worden geteld.

2.7 Uitvoeringslast gemeenten

De mogelijkheid om vervroegd te stemmen betekent een aanzienlijke extra uitvoeringslast voor gemeenten. Zij moesten immers in het weekend voorafgaand aan de verkiezingen de stemlokalen gereedmaken en op de drie dagen dat er gestemd kon worden lange dagen maken, evenals extra stembureauleden werven en trainen. De projectleiders van gemeenten geven aan dat dit een grote uitvoeringslast is voor gemeenten. Uit de evaluatiegesprekken met de projectleiders en uit het evaluatieadvies van de NVVB komt naar voren dat sommige gemeenten de langere openingstijden niet zinvol vinden, omdat er in de avonduren in beperkte aantallen wordt gestemd. Uit de gesprekken met gemeenten komt naar voren dat sommige gemeenten de inspanning voor het organiseren van de vervroegd stemdagen niet vinden opwegen tegen het aantal kiezers dat hiervan gebruik maakt. Tegelijkertijd merken gemeenten dat kiezers vervroegd stemmen waarderen.

Sommige gemeenten geven aan dat de uitvoeringslast (deels) kan worden verlicht door kortere openingstijden op de dagen van vervroegd stemmen, zodat er dan minder lange dagen hoeven worden gemaakt. Daarbij kan volgens deze gemeenten worden gedacht aan het op een later tijdstip openen van de stemlokalen of het eerder sluiten.

3 Toegankelijkheid

3.1 Actieplan toegankelijk stemmen

Het ministerie van BZK, het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS), de VNG, de NVVB en de Kiesraad hebben in aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen voor de tweede keer een Actieplan toegankelijk stemmen opgesteld en uitgevoerd. Dit initiatief werd ondersteund door (belangen)organisaties²⁵ die met hun kennis en ervaring ook actief hebben bijgedragen aan de uitvoering van de actiepunten uit het Actieplan.

Het actieplan omvatte elf actiepunten in vier thema's: (1) toegankelijkheid van stemlokalen, (2) toegankelijke informatie over het stemproces, (3) informeren van stembureauleden en (4) het stimuleren van politieke partijen om in hun verkiezingscampagne standpunten toegankelijk en begrijpelijk aan te bieden. Bijgevoegd is een afzonderlijke evaluatie van het Actieplan²⁶. Het voornemen is om bij elke komende verkiezing door concrete acties aandacht te blijven besteden aan het thema toegankelijkheid.

3.2 Toegankelijkheid stemlokalen

Toegankelijkheid stemlokalen: steekproef Ongehinderd

De checklist 'toegankelijkheid stemlokalen'²⁷ is sinds 2012 het kader voor de toegankelijkheid van de stemlokalen. De toegankelijkheidscriteria richten zich op de route naar het stemlokaal, de route in het stemlokaal naar de stembus en op de voorzieningen in het stemlokaal zelf. De checklist is in de zomer van 2020, op basis van de aanbevelingen uit een door Advies- en ingenieursonderneming Arcadis uitgevoerd onderzoek²⁸, aangepast en verbeterd en meer toegespitst op verschillende gebruikersgroepen.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen zijn net als in voorgaande jaren steekproeven gehouden naar de toegankelijkheid van stemlokalen. Een stemlokaal wordt als volledig toegankelijk aangemerkt als het aan alle criteria van de checklist voldoet. Voor de verschillende criteria worden punten gegeven. Sommige criteria zijn zo belangrijk dat men daarop alleen goed of fout kan scoren. Die criteria bepalen namelijk of iemand het stemlokaal al dan niet zelfstandig kan bereiken en betreden. Scoort het stemlokaal een 'fout' op één van die criteria, dan wordt deze locatie als niet toegankelijk beoordeeld.

Uit steekproeven door het bureau Ongehinderd bij 60 stemlokalen in 25 gemeenten²⁹ komt naar voren dat 63% van de stemlokalen op grond van de checklist niet toegankelijk is bevonden. De meest voorkomende redenen om een stemlokaal af te keuren (76%) betroffen de aanwezigheid van drempels (hoogteverschillen >2cm), te smalle entree-deuren, deuren met een te zware trekkracht en/of een te smalle of te steile hellingbaan.

Bij de Tweede Kamerverkiezing in 2021 was het aantal afgekeurde stemlokalen 37%. De resultaten van 2021 en 2022 zijn volgens Ongehinderd mogelijk niet goed vergelijkbaar, vanwege enerzijds de beperkte omvang van de steekproef en anderzijds het feit dat deze steekproef door een andere partij dan in voorgaande jaren is uitgevoerd. De huidige steekproefmethodiek en de omvang van de steekproef is rond 2013 opgesteld en sindsdien ongewijzigd gebleven. Bij het opstellen van de steekproef wordt rekening gehouden met de spreiding naar omvang van gemeenten en met voldoende spreiding door Nederland. Met het doel tot een representatieve steekproef te komen die ook jaarlijks vergelijkbaar is,

²⁵ Kennis over Zien, Alzheimer Nederland, Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland, Ieder(in), LFB, VIVIS, Visio, Oogvereniging, Accessibility, Stichting Lezen en Schrijven, ProDemos en STRAS. Zie ook voetnoot bij paragraaf 4.3.

²⁶ Evaluatie van Actieplan toegankelijk stemmen.

²⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/verkiezingen/documenten/publicaties/2018/10/25/toolkit-verkiezingen>.

²⁸ Bijlage bij Kamerstukken II 2019/20, 35 300-VII, nr. 124.

²⁹ Eindrapportage Ongehinderd Steekproef Toegankelijkheid Stemlokalen 2022

zal het ministerie van BZK specialistisch statistisch advies inwinnen. Daarbij is de praktische en financiële haalbaarheid voor de omvang van een representatieve steekproef een belangrijk criterium. Ook constateert het ministerie van BZK dat de wisseling van onderzoeksbureau, ondanks de inspanningen om de onderzoeksmethode te standaardiseren, tot verschillen kan leiden. Het bureau Ongehinderd heeft ten behoeve van toekomstige verkiezingen de toetsingsmethodiek (zowel beoordeling als weging van criteria) nu fijnmazig uitgewerkt, waardoor de ruimte voor 'eigen' interpretatie door de inspecteurs zo klein mogelijk zou zijn, ook indien een ander onderzoeksbureau in de toekomst deze steekproeven zou uitvoeren. Dit kan echter als consequentie hebben dat in de beoordeling van praktijksituaties minder ruimte ontstaat voor de grijze gebieden.

Toegankelijkheid stemlokalen: Meldpunt Onbeperkt Stemmen

Uit het rapport van het Meldpunt Onbeperkt Stemmen (zie verder onder 3.3) komt vanuit kiezers een positiever beeld naar voren over de toegankelijkheid. Tussen 7 en 24 maart hebben 145 kiezers bij het meldpunt een ervaring gedeeld omtrent de toegankelijkheid van de verkiezingen. Specifiek ten aanzien van de toegankelijkheid van het stemlokaal was 57% van de meldingen positief, 18% neutraal en 25% negatief. Positieve meldingen over de toegankelijkheid van stemlokalen gingen bijvoorbeeld over een toename in het aantal rolstoeltoegankelijke stemlokalen bij de betreffende gemeente. De negatieve meldingen gingen onder meer over de toegangsdeur die kiezers in een rolstoel niet zelfstandig konden openen, de lange afstand naar het stemlokaal of de opening van de stembus die voor kiezers in een rolstoel te hoog was.

Toegankelijkheid stemlokalen: Enquête onder kiezers

Uit een vragenlijst onder 4.000 kiezers³⁰ komt naar voren dat 10% van de kiezers die op maandag of dinsdag stemden problemen heeft ervaren met de toegankelijkheid. Op woensdag was dit 3% van de kiezers die toen stemden. Onbekend is de precieze aanleiding voor dit verschil. Het hogere percentage op de maandag en dinsdag wordt mogelijk veroorzaakt door het substantieel lagere aantal kiezers op deze dagen en door de omstandigheid dat kiezers voor wie de toegankelijkheid zwaarder weegt, wellicht vervroegd zijn gaan stemmen omdat het dan rustiger zou zijn. De meest genoemde problemen hadden te maken met de (on)duidelijkheid van de looproute, de breedte van de looproute, de aanwezigheid van trappen/het ontbreken van een hellingbaan voor rolstoelen of de afwezigheid van een leesloep.

Toegankelijkheid stemlokalen: Enquête onder gemeenten

In de in opdracht van BZK uitgevoerde enquête onder gemeenten³¹, geeft een op de vijf gemeenten (22%) aan dat zij bij hun gemeenteraad melding hebben moeten maken van stemlokalen die niet conform de checklist volledig toegankelijk waren voor kiezers met een beperking. Dat ging gemiddeld om 3 à 4 stemlokalen per gemeente. Grotere gemeenten maakten hiervan vaker melding dan middelgrote of kleine gemeenten.

Van de gemeenten die hebben deelgenomen aan de enquête geeft 17% van de gemeenten aan klachten van kiezers te hebben ontvangen over de toegankelijkheid van stemlokalen. De klachten gingen vooral over de beperkte toegankelijkheid voor scootmobielen en rolstoelen. In het bijzonder werd de beperkte manoeuvreerruimte voor scootmobielen genoemd.

Van de gemeenten die hebben deelgenomen aan de enquête geven vier op de tien gemeenten (42%) aan in ten minste één stemlokaal voorzieningen te hebben aangeboden om de toegankelijkheid voor specifieke doelgroepen te vergroten. Van de grote gemeenten was dit 88%. Stemmallen voor blinden of slechtzienden werden het vaakst genoemd (27%). Ondersteuning in gebarentaal (5%), een prikkelarm stemlokaal (3%) of een proefstemlokaal voorafgaand aan de verkiezingen (4%) werd door een enkele gemeente aangeboden. In 17% van de gemeenten werd iets anders aangeboden ten behoeve van specifieke doelgroepen, bijvoorbeeld kandidatenlijsten in braille en/of in gesproken vorm.

³⁰ Rapportage ervaringen kiezers GR22 (Ipsos).

³¹ Rapportage evaluatie GR22 onder gemeenten (I&O Research).

3.3 Meldpunt Onbeperkt Stemmen

Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen is er opnieuw een meldpunt ingesteld waar kiezers terecht konden met meldingen over toegankelijkheid.³² Zoals onder 3.2 gemeld, hebben 145 kiezers hun ervaringen (zowel positief als negatief) omtrent de gemeenteraadsverkiezingen kenbaar gemaakt bij het meldpunt. Dit aantal ligt iets hoger dan de 139 meldingen tijdens de Tweede Kamerverkiezing van 2021. De meldingen betreffen individuele ervaringen van kiezers uit 96 verschillende gemeenten. Deze hebben betrekking op zes onderwerpen: het stemlokaal, het stembiljet, hulp en informatie door stembureauleden, informatie van de gemeente over de verkiezingen, politieke partijen en hun partijprogramma's en een categorie 'anders' (veiligheid, bereikbaarheid en covid-19). Circa de helft van de meldingen (48%) was positief, ongeveer een derde (34%) negatief en 19% neutraal.

Over stemlokalen kwamen de meeste meldingen (75%) binnen (zie ook bij 3.2). Vooral de ervaringen over de hulp en informatie door leden van het stembureau waren overwegend positief. Stembureauleden werden door de respondenten als vriendelijk en behulpzaam ervaren en de mogelijkheid van voldoende assistentie door hen werd gewaardeerd.

De meldingen over informatie van politieke partijen waren het minst vaak positief. Zo is er volgens respondenten weinig campagne gevoerd door de politieke partijen en was de beschikbare informatie soms lastig te lezen. Verder waren er enkele negatieve meldingen over de inhoud van de partijprogramma's, bijvoorbeeld over het gebrek aan aandacht voor het onderwerp 'inclusiviteit'.

3.4 Rapportage Kennis Over Zien over toegankelijkheid voor kiezers met een visuele beperking

Steeds meer gemeenten stellen een mal met audio-ondersteuning beschikbaar, waarmee blinde kiezers of kiezers met een andere visuele beperking zelfstandig kunnen stemmen. Bij de Tweede Kamerverkiezing van 2021 werd de mal in ruim 50 gemeenten beschikbaar gesteld, bij de gemeenteraadsverkiezingen in 86 gemeenten. De Oogvereniging begeleidt gemeenten bij het gebruik van deze stemmal en bijbehorende audio-voorziening. Overigens heeft de Oogvereniging het afgelopen jaar met subsidie van het ministerie van BZK gewerkt aan een methode om de kandidatenlijsten bij verkiezingen automatisch te kunnen inspreken. Door het inspreken van de kandidatenlijsten te automatiseren, kan het voor gemeenten in de toekomst eenvoudiger zijn om stemmen met een stemmal met bijbehorende audio-voorziening mogelijk te maken.

In opdracht van Kennis Over Zien³³ is in kaart gebracht hoe kiesgerechtigden met een visuele beperking de toegankelijkheid van de gemeenteraadsverkiezingen hebben ervaren. 106 slechtziende en blinde kiesgerechtigden vulden de enquête in. De resultaten daarvan zijn uitgewerkt in een rapportage³⁴ en aangeboden aan het ministerie van BZK. 12% van de 106 participanten aan de enquête heeft niet gestemd bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen. De voornaamste reden hiervoor was de (on)toegankelijkheid van de manier van stemmen. Van de 106 participanten die wel hebben gestemd heeft 4% iemand gemachtigd om zijn stem uit te brengen. 96% heeft zelf in het stembureau gestemd.

Uit de analyse van de ontvangen reacties komt naar voren dat gedurende het gehele stemproces - van de voorbereiding tot aan het inleveren van de stem - verschillende knelpunten werden ervaren. De meeste knelpunten zaten in de voorbereiding van het stemmen en het proces in het stemhokje. De minste knelpunten werden ervaren rondom de gastvrijheid van medewerkers en de reis naar het stemlokaal toe. Bij de voorbereiding op het stemmen hebben de respondenten vooral de ontoegankelijkheid van de papieren informatie als lastig ervaren. Ook wordt de ontoegankelijkheid van de Stemwijzer/Kieswijzer als

³² Rapportage Meldpunt Onbeperkt Stemmen. Het meldpunt was bij deze verkiezingen ingesteld door Ieder(in).

³³ Onder de naam Kennis Over Zien werken expertiseorganisaties Bartiméus, Koninklijke Visio, Robert Coppes Stichting, en doelgroepvertegenwoordigers Oogvereniging en MaculaVereniging samen aan het ontwikkelen en delen van kennis over visuele beperkingen.

³⁴ Rapportage Kennis Over Zien, Toegankelijk Stemmen Gemeenteraadsverkiezingen 2022.

knelpunt genoemd en zijn veel websites van politieke partijen niet gebruiksvriendelijk. Bij het proces in het stembokje werd vooral de verlichting (te weinig licht) en het onbegrip van de stembureau medewerker als knelpunt ervaren. Ook leidde het gebruik van de stemmal, in combinatie met een (te) groot stembiljet, tot veel problemen. Andere knelpunten die werden genoemd waren obstakels op de route naar het stembureau en het lastig vinden van de ingang.

Over de gastvrijheid van medewerkers waren de respondenten het meest positief. Sommige respondenten signaleerden daarentegen juist knelpunten met betrekking tot de bejegening (zoals betutteling) en een gebrek aan kennis bij stembureau medewerkers over (visuele) beperkingen.

Naast knelpunten in de huidige situatie, is de respondenten ook naar hun behoeften voor het stemmen in de toekomst gevraagd. Hoewel het merendeel van de 106 participanten laat weten het liefst digitaal te stemmen, wordt deze voorkeur op korte afstand gevolgd door stemmen op het stembureau. Om dit vervolgens zelfstandig te kunnen, geven respondenten aan een digitale stemmethode te wensen, of een meer toegankelijke wijze van fysiek stemmen met de inzet van hulpmiddelen en door het realiseren van toegankelijke stembureaus.

Kennis Over Zien doet in het rapport verschillende aanbevelingen aan gemeenten en aan het ministerie van BZK. Het ministerie zal hierover met Kennis Over Zien in gesprek gaan, met het doel om volgende verkiezingen nog toegankelijker te maken voor kiezers met een visuele beperking.

3.5 Toegankelijke voorlichting

Bij de gemeenteraadsverkiezingen is opnieuw extra ingezet op toegankelijke en begrijpelijke voorlichting aan kiezers. Meer informatie over de communicatie over de verkiezingen is te vinden in de separate evaluatie van het Actieplan toegankelijk stemmen (vooral actiepunten 7 en 8) en in deze evaluatie onder punt 4. Een aantal voorbeelden:

- Het ministerie van BZK heeft in samenwerking met belangenorganisaties diverse communicatiemiddelen ontwikkeld om zoveel mogelijk kiezers te informeren over de gemeenteraadsverkiezingen. Zo hebben leder(in) en Stichting Lezen en Schrijven feedback gegeven op teksten van diverse infographics. Ook is de infographic 'Wat is er geregeld voor kiezers met een beperking' ontwikkeld samen met leder(in), de Oogvereniging en Stichting Lezen en Schrijven. Met de infographic konden kiezers eenvoudig en in één oogopslag zien wat er in het stemlokaal is geregeld voor kiezers met een beperking.
- In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen is veelvuldig contact en overleg geweest met belangenorganisaties. Veel van deze organisaties, zoals jongerenorganisaties, ouderenbonden en belangenorganisaties voor mensen met een verstandelijke beperking, auditieve beperking, visuele beperking of lichamelijke beperking, hebben hun eigen kanalen ingezet om kiezers van hun achterban te attenderen op de voorbeeldbrieven en infographics in duidelijke taal van het ministerie van BZK. Ook hebben zij informatie over verkiezingen op hun eigen site geplaatst, berichten van het ministerie van BZK verder verspreid en/of verwezen naar www.elkestemtelt.nl en www.waarismijnstemlokaal.nl.
- De gratis verkiezingskranten in gewone taal van ProDemos zijn opnieuw breed verspreid. 81 gemeenten hebben in totaal 21.840 kranten besteld. Daarnaast heeft een klein aantal gemeenten 1 of meerdere pagina's uit deze krant (met toestemming) overgenomen in eigen publicaties. Het aantal gemeenten dat de kranten heeft besteld is vrijwel gelijk aan het aantal gemeenten in 2021, maar het aantal door hen bestelde kranten is verdubbeld. Ook bibliotheken, zorg- en welzijnsorganisaties en onderwijsinstellingen bestelden dit jaar veel meer verkiezingskranten: 30.384 exemplaren bij de gemeenteraadsverkiezingen ten opzichte van 21.990 exemplaren bij de Tweede Kamerverkiezing. Dit jaar heeft de krant dus meer kiezers bereikt. Uit een enquête onder bestellers van de krant kwam een waardering van een 8 gemiddeld. Het ministerie van BZK heeft het mogelijk gemaakt om deze kranten gratis bij gemeenten te bezorgen.

3.6 Overige initiatieven voor vergroten toegankelijkheid

Prokkelduo's op stembureaus

Op initiatief van Stichting Prokkel³⁵ zijn bij de gemeenteraadsverkiezingen 196 zogenoemde prokkelduo's actief geweest op stembureaus. Dit zijn duo's van een stembureauvrijwilliger mét en een stembureauvrijwilliger zonder een (licht) verstandelijke beperking. Het project belicht hoe mensen met een verstandelijke beperking meer zijn dan hun beperking en dat zij van betekenis kunnen en willen zijn in de samenleving. Daarnaast vergroot het hun interesse in de democratie en in het stemrecht. Het ministerie van BZK heeft financieel bijgedragen aan dit project. Om als stembureau lid benoemd te worden diende ook de persoon met de (licht) verstandelijke beperking (LVB) de reguliere stembureau training met goed gevolg te hebben afgelegd. Het merendeel van de LVB-vrijwilligers heeft deze e-learning gedaan, inclusief toets. Zij stelden het erg op prijs om net zo behandeld te worden als alle andere vrijwilligers. Sommige gemeenten werkten ook met een 'instapmodel'. Daar keek een LVB'er nog vooral mee en deed ervaring op. Deze deelnemers werden dan niet officieel benoemd.

Verbeteren website Waarismijnstemlokaal.nl

Waarismijnstemlokaal.nl is een initiatief van de Open State Foundation dat is gesubsidieerd door het ministerie van BZK. De website helpt kiezers om een stembureau (in hun buurt) te vinden. De stembureaus zijn te vinden via een kaart en een overzichtslijst of door het downloaden van de open databestanden. Ook biedt de website informatie over de toegankelijkheid per stemlokaal. In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen is onderzoek gedaan naar de toegankelijkheid van de website zelf: er is een gebruikersonderzoek uitgevoerd onder mensen met een motorische beperking, een visuele beperking, een licht verstandelijke beperking en mensen die laaggeletterd zijn. In het rapport dat is opgesteld naar aanleiding van de gebruikerstest staan aanbevelingen voor het verbeteren van de inrichting en vormgeving van de website.³⁶ Het rapport is door de Open State Foundation gebruikt om www.waarismijnstemlokaal.nl voor de gemeenteraadsverkiezingen op verschillende onderdelen gebruiksvriendelijker te maken. Bijvoorbeeld door de website beter leesbaar te maken voor screenreaders en door toegankelijkheidsfilters te creëren. Ook na de gemeenteraadsverkiezingen wordt www.waarismijnstemlokaal.nl door de Open State Foundation verder toegankelijk gemaakt.

3.7 Conclusie

Hoewel de onderzoeksbronnen naar de fysieke toegankelijkheid tot verschillende conclusies komen over de mate van toegankelijkheid van stemlokalen, zullen de objectieve toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen in aanloop naar volgende verkiezingen een blijvend aandachtspunt zijn.

Ook overige acties om de toegankelijkheid te bevorderen, zoals begrijpelijke informatie voor kiezers, voorzieningen in het stemlokaal en duidelijke instructie aan stembureauleden over gastvrijheid en de mogelijkheden van hulp, en de inzet van stembureauleden met een beperking, zullen worden gecontinueerd en blijvende aandacht krijgen. Richting de verkiezingen voor de provinciale staten en waterschapsbesturen is het voornemen om daarnaast regionale bijeenkomsten te houden. In deze bijeenkomsten voeren gemeenten en ervaringsdeskundigen met elkaar het gesprek over hoe het stemproces in het stemlokaal zo toegankelijk en begrijpelijk mogelijk kan worden georganiseerd. Deze acties worden opgepakt en gestimuleerd door onderlinge samenwerking van het ministerie van BZK, de VNG, de NVVB, de Kiesraad en belangenorganisaties.

³⁵ Stichting Prokkel stimuleert organisaties, bedrijven, particulieren én mensen met een verstandelijke beperking om samen dingen te ondernemen. Stichting Prokkel: "Een Prokkel is een prikkelende ontmoeting. Een ontmoeting tussen iemand met een verstandelijke beperking én iemand zonder. Samen iets doen en zo elkaar beter leren kennen, dát is waar Prokkelen om draait".

³⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/02/21/rapportage-gebruikersonderzoek-waarismijnstemlokaal>.

4 Communicatie en publiekscampagne

In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen is het ministerie van BZK, zoals gebruikelijk bij landelijke verkiezingen, een landelijke campagne gestart om kiesgerechtigden te attenderen op de aankomende verkiezingen en te informeren over wat er nodig is om te kunnen stemmen. Aanvullend is – in samenwerking met belangenorganisaties – communicatie ingezet speciaal gericht op specifieke doelgroepen (zie hoofdstuk 4.2). Via de digitale toolkit verkiezingen ([www.verkiezingentoolkit](http://www.verkiezingentoolkit.nl)) zijn campagne- en communicatie-materialen aan de gemeenten ter beschikking gesteld die zij vrij konden gebruiken in de communicatie-uitingen op gemeentelijk niveau. Zie ook onder 5.5.

De periode waarin de (start van de) campagnes werden voorbereid werd gekenmerkt door coronabeperkingen. Kort voor de verkiezingen werden diverse maatregelen versoepeld. Daardoor was tijdens de verkiezingsdagen nog slechts een beperkt aantal maatregelen van kracht in het stemlokaal (zie ook het begin van 1.1). Het informeren over de maatregelen en de versoepelingen daarvan, was sterk van invloed op de communicatie, zowel de communicatie vanuit het ministerie van BZK als de communicatie door de gemeenten.

De inzet van de communicatie bestond uit verschillende onderdelen:

1. De landelijke publiekscampagne Elke Stem Telt;
2. *Branded content* campagne gericht op jongeren;
3. Maatwerkcommunicatie, in samenwerking met belangenorganisaties, gericht op specifieke doelgroepen;
4. Campagnemateriaal voor het werven van stembureauleden.

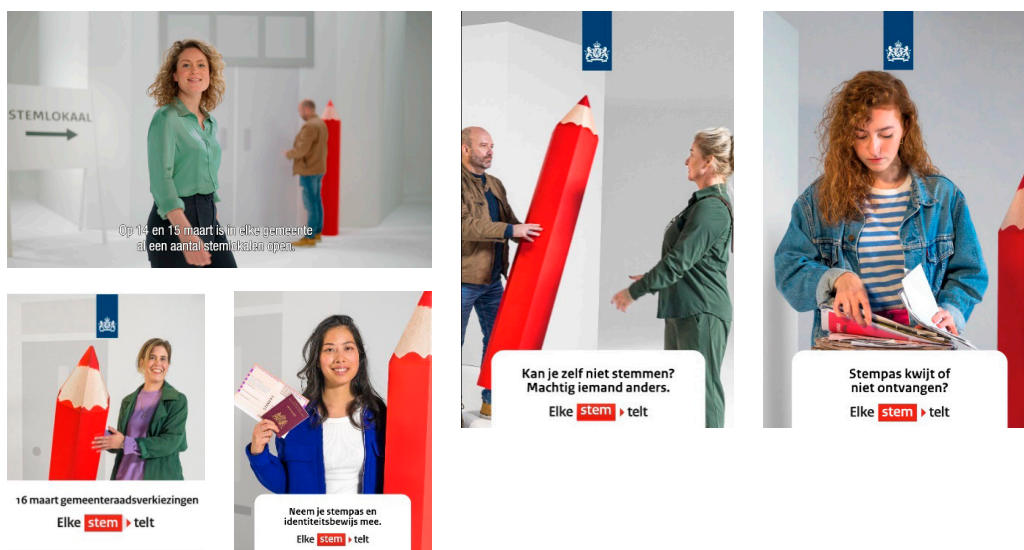
4.1 Publiekscampagne Elke Stem Telt

Met de landelijke massamediale publiekscampagne ‘Elke stem telt’ (tv, radio, online) is het publiek geïnformeerd over de data van de gemeenteraadsverkiezingen, wat kiezers nodig hebben om te kunnen stemmen en waar zij meer informatie kunnen vinden over de verkiezingen. De campagne startte begin februari 2021 en richtte zich op alle kiesgerechtigden van 18 jaar en ouder en meer specifiek op jongeren die voor het eerst bij deze verkiezingen mochten stemmen, de zogenoemde ‘first time voters’ (18-21 jaar).

De kernboodschap van de publiekscampagne luidde als volgt:

- Woensdag 16 maart zijn de gemeenteraadsverkiezingen. Op deze dag mag je naar de stembus.
- Zo bepaal je mee wat er de komende jaren in jouw gemeente gebeurt.
- Wil je liever op een ander moment stemmen? Op 14 en 15 maart is in elke gemeente al een aantal stemlokalen open.
- Vergeet niet je stempas en identiteitsbewijs mee te nemen. Meer weten? Ga naar elkestemtelt.nl.

Ook werden aanvullende communicatie-boodschappen verspreid over onder andere vervroegd stemmen, de stempas, locaties van de stemlokalen en een andere kiezer machtigen. Alle uitingen leidden naar www.elkestemtelt.nl voor meer informatie. De vanuit het ministerie van BZK ontwikkelde campagne-materialen zijn ook er beschikking gesteld aan gemeenten via de toolkit verkiezingen, zodat zij deze konden gebruiken in hun communicatie-uitingen op gemeentelijk niveau.

Screenshots van een aantal uitingen uit de publiekscampagne Elke Stem Telt

Campagne-effectonderzoek

Uit het campagne-effectonderzoek van de publiekscampagne³⁷ komt naar voren dat de campagne erin is geslaagd de data van de verkiezingen goed over te brengen. Zowel de bekendheid met de verkiezingsdag (16 maart) als met de dagen waarop gevraagd kon worden gestemd, is gestegen ten opzichte van voor de campagne. Uit het campagne-effectonderzoek komt naar voren dat vóór de start van de campagne een grote meerderheid van de kiesgerechtigden (9 van de 10) er al van op de hoogte was dat het nodig is om een stempas en een geldig identiteitsbewijs mee te nemen om te kunnen stemmen. De kennis hierover is door de recente campagne dan ook niet vergroot. Ook heeft de campagne ervoor gezorgd dat kiesgerechtigden onderling meer over de verkiezingen zijn gaan praten.

Het aandeel kiesgerechtigden dat weet dat zij voor meer informatie terecht kunnen op elkestemtelt.nl is door de campagne evenmin verder toegenomen. Ongeveer 1 op de 5 kiezers weet dat hij/zij op www.elkestemtelt.nl meer informatie over de verkiezingen vindt. Uit het campagne-effectonderzoek komt naar voren dat verreweg de meeste kiesgerechtigden door de campagne zijn bereikt. De campagne wordt goed herkend door kiesgerechtigden en zeer goed door first time voters. First time voters herinnerden zich met name de online-uitingen. De website www.elkestemtelt.nl is met name in de laatste week van de campagne goed bezocht. Volgens het campagne-effectonderzoek is de campagne minder positief ontvangen dan andere Rijksoverheids campagnes en kan dit deels worden verklaard door het belang dat kiesgerechtigden hechten aan de gemeenteraadsverkiezingen.

Website www.elkestemtelt.nl

De website www.elkestemtelt.nl is onderdeel van (de pagina over verkiezingen van) de website van de Rijksoverheid (www.rijksoverheid.nl). De informatie kende de volgende onderdelen:

De data van de verkiezingen;

- Wat heeft de kiezer nodig om te kunnen stemmen;
- Hoe kan een kiezer iemand machtigen om voor hem/haar te stemmen;
- Wat kan de kiezer doen als hij/zij de stempas kwijt is of niet heeft ontvangen;
- Welke maatregelen worden er bij de verkiezingen genomen i.v.m. corona;
- Wat is er geregeld voor kiezers met een beperking.

Met de campagne is gekozen voor een zogenaamde crossmediale gelaagde mediastrategie. Dat houdt in dat per communicatieboodschap is bepaald op welk moment en via welk kanaal deze het beste kon worden verspreid. Met als voornaamste doel om goed zichtbaar te zijn op het juiste moment en aan te sluiten bij de informatiebehoefte die op dat moment leefde onder kiezers. Door op de diverse online

³⁷ Campagne-effectonderzoek Publiekscampagne Elke Stem Telt.

kanalen te verwijzen naar specifieke informatieve pagina's op www.elkestemtelt.nl, kwamen bezoekers snel uit bij de informatie die zij zochten. Op elke pagina op www.elkestemtelt.nl kon verder worden doorgelinkt naar relevante vragen en antwoorden over de verkiezingen. De website www.elkestemtelt.nl is in de periode rond de verkiezingen circa 777.000 keer bezocht, waarbij gedurende de campagneperiode de campagnepagina's ruim 500.000 keer zijn bezocht. Het hoogste aantal bezoekers lag in de week voorafgaand aan de verkiezingen. Tijdens de campagne komt ongeveer de helft van alle bezoekers op www.elkestemtelt.nl binnen via betaalde online media-inzet (o.a. via search, uitingen op sociale media en advertenties op websites).

Op woensdag 16 maart 2022 zijn de verkiezingen voor de gemeenteraad. Ook op maandag 14 en dinsdag 15 maart is in elke gemeente al een aantal stembureaus open. Zo kunt u zelf een rustig moment kiezen om te stemmen.

Wanneer stemmen?

De verkiezingen zijn op 16 maart. Kijk waar u al kunt stemmen op 14 en 15 maart.

Wat heb ik nodig?

Neem uw stempas en identiteitsbewijs mee naar het stembureau.

Iemand machtigen

U kunt iemand anders vragen om voor u te stemmen. Bijvoorbeeld als u corona heeft.

Stempas kwijt?

Na vrijdag 11 maart 17.00 uur kunt u geen nieuwe stempas meer aanvragen.

Veilig stemmen

Vanwege corona zijn er maatregelen in het stembureau. Ook kunt u eerder stemmen.

Kiezers met een beperking

Wat is er voor u geregeld als u een lichamelijke of verstandelijke beperking heeft?

Screenshots van een gedeelte van de startpagina van elkestemtelt.nl

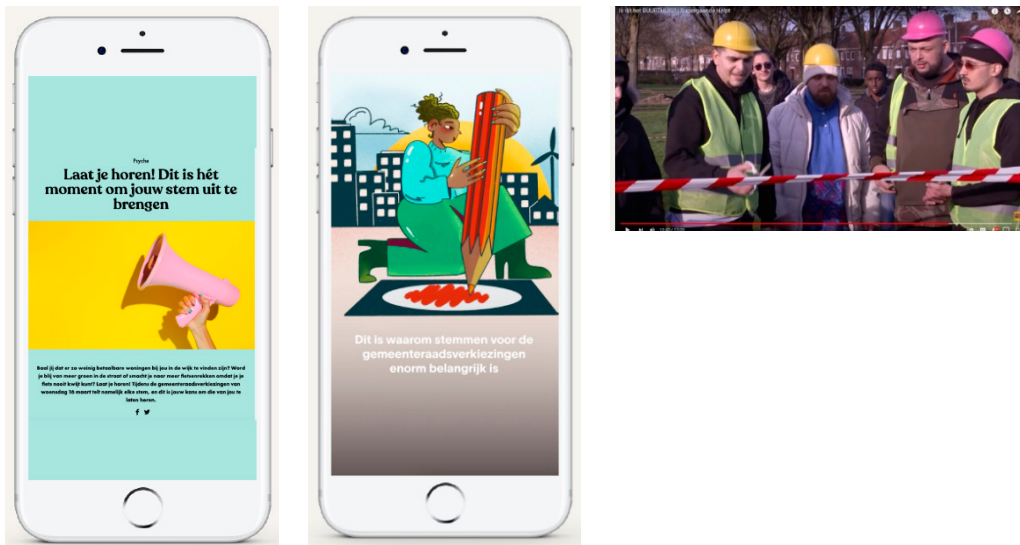
4.2 Branded content campagne

In opdracht van het ministerie van BZK is door diverse mediapartners zogenoemde content ontwikkeld over de verkiezingen, passend bij de stijl van de betreffende mediapartners, bij de doelgroep en bij het kanaal waarop de content werd verspreid. De content had als doel jongeren van 18 t/m 25 jaar op een aansprekende manier te informeren over de verkiezingen en te motiveren om te gaan stemmen. Binnen de branded content campagne is samengewerkt met vijf mediapartners: Spotify, FunX, VICE, &C en influencerduo Supergaande. De campagne-uitingen zijn ontwikkeld door de mediapartners en via hun eigen kanalen verspreid.

Campagne-effectonderzoek

Uit het campagne-effectonderzoek van de branded content campagne (bijgevoegd) komt naar voren dat de platforms waarmee werd samengewerkt door een grote meerderheid van de jongeren in de leeftijd van 18 t/m 25 jaar zijn gebruikt. De sterkste punten van de branded content campagne zijn het bereik van de gekozen kanalen, het aanspreken van de doelgroep, de herkenning van de communicatie en het motiveren van jongeren om een stem uit te brengen. De toon in de communicatie wordt door de jongeren gewaardeerd. Ook wordt de samenwerking van de Rijksoverheid met de specifieke kanalen en

influencers vaak genoemd als aansprekend aan de branded content campagne. De lengte van de content blijkt de jongeren minder aan te spreken. Alleen wat betreft de verkiezingsdatum en dat het belangrijk is om een stem uit te brengen is een meerderheid van de jongeren van mening dat het met de branded content goed is gelukt om deze boodschappen duidelijk te maken. Andere onderwerpen, zoals dat je een stempas en geldig ID-document nodig hebt om een stem uit te brengen, werden als minder duidelijk ervaren. Uit het campagne-effectonderzoek komt naar voren dat zowel voor als na de campagne ongeveer driekwart van de jongeren al wist dat een stempas en identiteitsbewijs nodig is om te kunnen stemmen. De campagne heeft niet significant bijgedragen aan het vergroten van de kennis hierover.

Screenshots van een aantal brandend content-uitingen (E&C, VICE en Supergaande)

4.3 Maatwerkcommunicatie

In samenwerking met belangenorganisaties is extra communicatie ingezet richting specifieke groepen. Het gaat daarbij onder andere om kiezers met een (licht) verstandelijke beperking, lichamelijke beperking of kwetsbare gezondheid, visuele beperking, auditieve beperking, en om ouderen en jongeren. Het ministerie is daarvoor in overleg getreden met onder andere Ieder(in), LFB³⁸, Vilans³⁹, Stichting Lezen en Schrijven⁴⁰, Kennis Over Zien⁴¹, Dovenschap⁴², BV Jong⁴³, de Nationale Jeugd Raad en ouderenbonden KBO-PCOB en ANBO. Geïventariseerd is welke informatiebehoefte er was, welke communicatiemiddelen goed zouden kunnen bijdragen aan het informeren van deze kiezers en hoe de betreffende doelgroepen het beste konden worden bereikt. Daarbij is nadrukkelijk aandacht besteed aan de toegankelijkheid voor de diverse doelgroepen. Diverse belangenorganisaties hebben meegelezen en/of meegeholpen bij de totstandkoming van de communicatiemiddelen. Ook zorgden zij voor verdere verspreiding van de informatie onder de kiezers in hun achterban. BV Jong heeft de campagne #JongGestemd ontwikkeld en verspreid onder aangesloten jongerenwerkers door het hele land, met als doel jongeren bewust te maken van de aankomende gemeenteraadsverkiezingen en van het belang om te gaan stemmen.

³⁸ Landelijke Federatie Belangenverenigingen: de belangenvereniging dóór en vóór mensen met een verstandelijke beperking.

³⁹ Vilans: de landelijke kennisorganisatie voor zorg en ondersteuning.

⁴⁰ Stichting Lezen en Schrijven zet zich ervoor in dat iedereen kan lezen, schrijven, rekenen en omgaan met een computer of smartphone.

⁴¹ Kennis Over Zien: koepelorganisatie waaronder Bartiméus, Koninklijke Visio, Robert Coppes Stichting, Oogvereniging en MaculaVereniging samenwerken aan het ontwikkelen en delen van kennis over visuele beperkingen.

⁴² Dovenschap: behartigt de belangen van doven en/of gebarentaalgebruikers, en bewaakt het culturele en taalkundige erfgoed van de Nederlandse dovengemeenschap.

⁴³ BV Jong: de belangenorganisatie voor kind- en jongerenwerkers.

Via de toolkit verkiezingen werden deze communicatiemiddelen ter beschikking gesteld aan de gemeenten, en verder aan de belangenorganisaties. Het betrof onder andere:

- Ansichtkaart en voorbeeldbrief gericht op jongeren;
- Voorbeeldbrief voor zorginstellingen;
- Infographics over onder meer:
 - De gemeenteraadsverkiezingen 2022 (Nederlands en Engels);
 - Hoe werkt stemmen? Met een stapsgewijze uitleg over hoe stemmen werkt;
 - Wat doet de gemeenteraad?;
 - Wat is er geregeld voor kiezers met een beperking?;
 - Maatregelen in het stemlokaal (in verband met corona);
 - Stemmen tellen en uitslagvaststelling.
- Afbeeldingen, banners, advertorials, 'sliders' voor op Instagram, video's, veelgestelde vragen en antwoorden en kant-en-klare teksten voor op sociale media;
- Verder werd verwezen naar materiaal van belangenorganisaties, zoals naar video's in gebarentaal van Dovenschap en de campagne #JongGestemd van BV Jong.

Aanvullend is informatie over de verkiezingen in het Engels beschikbaar gesteld via een infographic en informatie op Rijksoverheid.nl.

Communicatie over maatregelen in het stemlokaal

Zoals onder 1.1 aan de orde kwam werden kort voor de verkiezingen diverse coronamaatregelen versoepeld en kwam onder andere de verplichting tot het houden van 1,5 meter afstand te vervallen. Om ervoor te zorgen dat kiezers zich wel veilig voelden om in het stemlokaal te gaan stemmen heeft de minister van BZK gemeenten nadrukkelijk gevraagd om de stemlokalen zoveel mogelijk zo in te richten dat het houden van afstand mogelijk was. In de communicatie aan de kiezer vanuit de gemeenten en het Rijk is benadrukt dat het – ondanks de versoepelingen – voor kiezers die dat wilden mogelijk was om afstand te houden. Het ministerie van BZK heeft in nauwe samenwerking met intermediaire organisaties zoals Vilans, leder(in) en diverse ouderenbonden, ervoor gezorgd dat kiezers uit kwetsbare groepen hierover werden geïnformeerd evenals over de mogelijkheid tot vervroegd stemmen.

Sommige gemeenten hadden de communicatie die werd bijgevoegd bij de stempas en/of kandidatenlijst al geproduceerd en verspreid voordat de versoepelingen bekend werden. De kiezers in die gemeenten ontvingen bij hun stembescheiden dus niet de meest actuele informatie over de geldende coronamaatregelen. Aan alle gemeenten is gevraagd om aan de gewijzigde maatregelen extra aandacht te besteden in de communicatie aan de kiezer.

Screenshot van voorbeelden van de maatwerk-communicatiemiddelen

4.4 Werving van stembureauleden

De werving van stembureauleden is de taak en verantwoordelijkheid van de gemeenten. Op grond van de Kieswet organiseren zij immers de verkiezingen. Vanwege de covid-situatie werden gemeenten geadviseerd een reservebestand aan te houden van 10%. Bij een uitvraag door het ministerie van BZK via het NVVB-platform⁴⁴ lieten gemeenten weten geen behoefte te hebben aan een landelijke wervingscampagne voor stembureauleden, zoals bij de Tweede Kamerverkiezing vanuit de Rijksoverheid werd georganiseerd. Wel waren sommige gemeenten nog op zoek naar vrijwilligers. Om gemeenten te faciliteren bij een gemeentelijke wervingscampagne heeft het ministerie van BZK een toolkit met vrij te gebruiken materialen voor een wervingscampagne aan gemeenten ter beschikking gesteld. Deze bestond uit onder andere beeldmateriaal, posters, banners en uitingen voor op sociale media.

Uit een enquête van I&O Research⁴⁵ komt naar voren dat bijna alle gemeenten te maken hadden met uitval van stembureauleden in verband met covid-gerelateerde klachten. Gemiddeld genomen meldde 10% van de stembureauleden zich af, maar in grote gemeenten lag dit percentage hoger. Met name kort voor de verkiezingen moesten veel gemeenten nog extra leden werven. Om gemeenten hierbij te ondersteunen heeft het ministerie van BZK diverse oproepen gedaan onder Rijksambtenaren om zich aan te melden als stembureau lid. Via de (sociale) media is aan deze oproep aandacht besteed. Evenals in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezing van 2021 heeft het ministerie samengewerkt met de MBO-Raad om gemeenten en mbo-scholen te stimuleren samen te werken. In diverse gemeenten is een samenwerking tot stand gekomen waarbij studenten hebben geholpen als stembureau lid, teller of anderszins als vrijwilliger in de voorbereiding van of tijdens de verkiezingsdag.

4.5 Communicatienetwerk verkiezingen

Voor eenduidigheid in de communicatie naar de kiezer is het van belang dat gemeenten en ministerie van BZK in nauw contact staan met elkaar. Daarvoor is ook bij deze verkiezingen het communicatienetwerk verkiezingen ingezet. Gemeentelijke communicatieadviseurs/woordvoerders werden door het ministerie van BZK via communicatienieuwsbrieven geïnformeerd over recente ontwikkelingen en via die weg ook geattendeerd op communicatiemateriaal dat vrij te gebruiken ter beschikking werd gesteld via de toolkit verkiezingen. Gemeenten konden dat materiaal desgewenst aanpassen aan gemeentelijke bijzonderheden en aanvullen met gemeentelijke informatie en het gemeentelijk logo. Uit een evaluatie onder de gemeentelijke communicatieadviseurs komt naar voren dat gemeenten veel gebruik hebben gemaakt van deze communicatiemiddelen in hun communicatie naar de kiezer.

⁴⁴ Een online platform van de NVVB gericht op medewerkers van de afdelingen burgerzaken.

⁴⁵ Rapportage evaluatie GR22 onder gemeenten (I&O Research).

5 Experimenten met centraal tellen van de stemmen

5.1 Achtergrond experiment

Sinds 2013 kunnen gemeenten, op basis van de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming (Tijdelijke experimentenwet), experimenteren met een centrale opzet van de stemopneming (centraal tellen van de stembiljetten). Deze wet is ontwikkeld om tegemoet te komen aan een aantal knelpunten die gemeenten ervaren bij het tellen van de stemmen. In experimenteergemeenten verrichten de stembureaus op de avond van de stemming alleen een voorlopige telling op lijstniveau. De definitieve telling, inclusief het tellen per kandidaat, gebeurt de volgende dag, in het openbaar, op een centrale locatie in de gemeente. De telling kan op deze manier worden uitgevoerd op uniforme wijze, op een locatie met voldoende faciliteiten. Eventuele (tel)fouten die de stembureaus op de avond van de stemming hebben gemaakt, kunnen worden gecorrigeerd en de stembureauleden worden op de avond van de stemming ontlast. Tellen met uitgeruste krachten en in een rustige sfeer (zonder tijdsdruk om snel een voorlopige uitslag bekend te maken) geeft een nauwkeuriger resultaat. Dat verkleint het risico op een hertelling. Ook is een centrale stemopneming voor belangstellenden (kiezers, politici, media) aantrekkelijker om bij te wonen. Weliswaar is het tellen van de stembiljetten in de stemlokalen ook onder de huidige Kieswet publiek toegankelijk, maar in de praktijk wordt daarvan vaak geen gebruikgemaakt, ook doordat de stemopneming versnipperd plaatsvindt in de vele stemlokalen.

5.2 Deelname experimenten gemeenteraadsverkiezingen 2022

Ongeveer een half jaar voorafgaand aan de verkiezingen zijn alle gemeenten uitgenodigd om mee te doen aan het experiment. De volgende 34 gemeenten hebben, na instemming van de gemeenteraad, meegedaan aan het experiment: Amersfoort, Bergen op Zoom, Dantumadiel, Deventer, Elburg, Groningen, Harlingen, Heerlen, Houten, Kampen, Lansingerland, Maastricht, Nieuwkoop, Nissewaard, Noardeast-Fryslân, Oldebroek, Olst-Wijhe, Oost-Gelre, Opsterland, Ouder-Amstel, Pekela, Raalte, Rotterdam, Smallingerland, Someren, Stein, Tynaarlo, Uithoorn, Utrecht, Velsen, West-Betuwe, Westerkwartier, Wijdmeren en Zaanstad. De meeste van deze gemeenten hebben bij een of meer voorgaande verkiezingen ook meegedaan aan het experiment. De gemeente Smallingerland deed dit keer voor het eerst mee.

5.3 Voorbereiding

Alle gemeenten hebben in het najaar van 2021 uitgebreide informatie gekregen over de procedures rond centraal tellen. In januari 2022 zijn er drie digitale instructiebijeenkomsten geweest. Daarbij zijn ook ervaringen van eerdere experimenten gedeeld, zodat de gemeente die voor het eerst meedeed met het experiment een goede inschatting kon maken van wat er komt kijken bij de voorbereiding en organisatie van het experiment.

5.4 Ervaringen

Ten behoeve van de evaluatie is een vragenlijst uitgezet onder de gemeentefunctionarissen die waren belast met de organisatie van de verkiezing in hun gemeente, en onder de voorzitters en leden van de gemeentelijk stembureaus en de tellers. Van 26 van de 34 deelnemende gemeenten is een ingevulde vragenlijst ontvangen. De resultaten zijn als bijlage bij deze evaluatie gevoegd.⁴⁶

⁴⁶ Rapportage evaluatie GR22 onder gemeenten (I&O Research), hoofdstuk 8.

Algemeen oordeel

De experimenten zijn over het algemeen goed verlopen. 24 van de 26 respondenten hebben het verloop van de centrale stemopneming als goed (12) of zeer goed (12) beoordeeld. Eveneens 24 respondenten menen dat centraal tellen het telproces betrouwbaarder maakt; 22 respondenten vindt dat het telproces er transparanter door wordt. 25 van de 26 respondenten zouden het gemeentebestuur adviseren om bij een volgende verkiezing opnieuw aan het experiment mee te doen.

Training leden gemeentelijk stembureau en tellers

12 van de 26 respondenten lieten weten dat de leden van het gemeentelijk stembureau en de tellers een training hebben gevolgd. In de andere gemeenten hebben ofwel alleen de leden (3) ofwel alleen de tellers (4) een training gevolgd. 7 gemeenten hebben noch de leden van het gemeentelijk stembureau noch de tellers getraind. Waar geen training werd gegeven, was dat omdat men al ervaren was, of omdat de leden of tellers onderdeel waren van het verkiezingsorganisatieteam en dus al op de hoogte waren.

Vervoer en opslag van de stembescheiden

Geen van de respondenten heeft bijzonderheden gemeld bij het vervoer of de opslag van de stembescheiden. In alle gemeenten zijn de stembussen/transportboxen, zoals voorgeschreven, gescheiden vervoerd van de enveloppen (met daarin voor elk stembureau het proces-verbaal en de sleutel van de stembus/transportbox). In 17 gemeenten zijn de stembescheiden in de stembus vervoerd van stemlokaal naar de opslag; 8 gemeenten gebruikten een andere transportbox. In 16 gemeenten vond het vervoer plaats door de gemeentelijke buitendienst; in 6 gemeenten door een externe vervoerder. In 4 gemeenten vond het vervoer op een andere manier plaats (bijvoorbeeld door de beveiliging of door de (vice-) voorzitters van de stembureaus. 21 van de 26 respondenten meldden dat er twee personen zijn ingezet bij het vervoer van de stembussen en/of de transportboxen. De andere gemeenten gebruikten 3, 4 of 6 personen. In alle gemeenten werd de stembus/transportbox conform voorschrift gescheiden opgeslagen van de enveloppe (met daarin de sleutel van de stembus/transportbox). De ruimtes waar de stembescheiden zijn opgeslagen, werden door de gemeenten vergelijkbaar omschreven: een beveiligde ruimte of kluis, meestal op het gemeentehuis.

Centrale tellocatie

In 20 van de 21 gemeenten werd de centrale stemopneming op één locatie verricht. 1 gemeente gebruikte twee locaties. De meeste gemeenten maakten gebruik van een sporthal (10) of het gemeentehuis (7). 9 gemeenten gebruikten een andere locatie, zoals een evenementenhal of kerk.

Tijdsduur centrale stemopneming

In 19 gemeenten kon de centrale stemopneming voor 18:00 uur worden afgerond. In 4 gemeenten duurde die tot 21:00 uur en in 3 gemeenten tot 0:00 uur.

Aantal leden gemeentelijk stembureau en tellers

De aantallen bij de centrale stemopneming betrokken medewerkers varieerden sterk. Gemiddeld telde het gemeentelijk stembureau 10 leden en waren er 93 tellers, verdeeld over 17 telteams.

Kosten en besparingen

De kosten van centraal tellen zijn naar de inschatting van 22 van de 26 respondenten hoger dan de kosten van een reguliere stemopneming. De geschatte meerkosten lopen sterk uiteen. Vooral in de grotere gemeenten zijn de meerkosten fors (met name in verband met huur van de tellocatie en vergoedingen aan en catering voor tellers).

Nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen

De wet Nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen is op 14 juni jl. door de Eerste Kamer aanvaard, en treedt per 1 januari 2023 in werking. Daarmee wordt de mogelijkheid van centrale stemopneming vastgelegd in de Kieswet en komt de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming te vervallen.

6 Overige onderwerpen

6.1 Proces van uitslagvaststelling

6.1.1 Uitslagvaststelling

De stembiljetten zijn door de stembureaus handmatig geteld, waarna de stembureaus de uitkomsten van de telling hebben vastgelegd in een proces-verbaal. Om de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen uit te rekenen hebben gemeenten gebruik gemaakt van de programmatuur Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV2020). Deze programmatuur wordt door de Kiesraad aan gemeenten ter beschikking gesteld. Om de betrouwbare werking van de programmatuur te waarborgen stelt de Kiesraad voorwaarden aan het gebruik van deze programmatuur.⁴⁷ De processen-verbaal en de digitale bestanden met daarin de uitkomsten van de optelling zijn door gemeenten op de gemeentelijk website gepubliceerd.

Voor de controle van de juiste werking van de programmatuur heeft de Kiesraad bij de gemeenteraadsverkiezingen twee controleprotocollen ter beschikking gesteld aan gemeenten: één voor de controle van de optellingen in OSV2020 en één voor de controle van de berekening van de zetelverdeling. In zijn evaluatieadvies heeft de Kiesraad de uitkomsten hiervan gerapporteerd. De Kiesraad meldt hierover het volgende:

“Van alle 332 gemeenten zijn de uitkomsten van deze controles ontvangen. In geen enkele gemeente is een verschil geconstateerd. In zes gemeenten werd aanvankelijk wel een verschil geconstateerd tussen de controletelling en de optelling uit OSV2020, maar dit bleek te berusten op een invoerfout bij de controletelling waarbij de getallen uit het proces-verbaal verkeerd waren overgenomen. Bij de zetelverdeling door het centraal stembureau in één gemeente werd eerst ook een verschil geconstateerd maar ook dit verschil bleek na onderzoek van de ingevoerde lijsttotalen veroorzaakt door een overnamefout. Op basis van deze uitkomsten kon worden vastgesteld dat de uitslagen die met behulp van OSV2020 zijn berekend, correct zijn. De Kiesraad betreft enkele bevindingen over de bruikbaarheid en opzet van de controleprotocollen bij de voortzetting hiervan.”

6.1.2 Publicatie processen-verbaal

De procedure voor uitslagvaststelling kent verschillende stappen. Bij elke stap wordt een proces-verbaal opgesteld. Deze processen-verbaal dienen door gemeenten op een toegankelijke manier op hun website te worden gepubliceerd. Dit bevordert de transparantie en controleerbaarheid van het verkiezingsproces.

Tijdens deze gemeenteraadsverkiezingen dienden gemeenten op uiterlijk 18 maart de processen-verbaal (N 10), de opgave van de burgemeester met de uitkomsten op gemeentelijk niveau (N 11) en de digitale optelbestanden (de csv-export van OSV2020 en de eml-bestanden) te publiceren. Indien van toepassing, moesten ook de processen-verbaal van de stembureaus (J) en het gemeentelijk stembureau (K-1) voor vervroegd stemmen worden gepubliceerd, evenals verslagen van waarnemers van stembureaus met beperkte toegang (D). De opgave van het centraal stembureau (P 22-2) diende direct na de zitting van het centraal stembureau op 21 maart te worden gepubliceerd. Voor gemeenten die meededen aan het experiment met centrale stemopneming (zie Hoofdstuk 5) golden het model K-2 (het proces-verbaal ingevuld door het gemeentelijk stembureau voor vervroegd stemmen) en het model II (het proces-verbaal van het gemeentelijk stembureau met stemtotalen van de gemeenten).

Voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen heeft het ministerie van BZK samen met de VNG, de NVVB en de Kiesraad een handreiking voor gemeenten opgesteld met daarin een stappenplan voor de publicatie van de processen-verbaal en antwoorden op veel gestelde vragen.⁴⁸ Ook biedt de Kiesraad op zijn website een actueel overzicht aan van de URL's waarmee de processen-verbaal op de gemeentelijke websites kunnen worden geraadpleegd.

⁴⁷ <https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/osv-en-eml/ondersteunende-software-verkiezingen-osv>.

⁴⁸ <https://vng.nl/nieuws/handreiking-voor-publicatie-bestanden-verkiezingsuitslagen>.

De Kiesraad heeft tot en met vrijdag 18 maart gecontroleerd of gemeenten de vereiste documenten op de website hadden gepubliceerd. Hierover rapporteert de Kiesraad in zijn evaluatieadvies bij deze gemeenteraadsverkiezingen⁴⁹:

“De Kiesraad heeft tot en met vrijdag 18 maart gecontroleerd of gemeenten de vereiste documenten op de website hadden gepubliceerd. Dat was uiteindelijk voor 64,9% van de gemeenten het geval. Veel van de andere gemeenten hadden wel gegevens gepubliceerd, maar nog niet allemaal. Zo waren dit keer ook processen-verbaal voor vervroegd stemmen en een elektronisch telbestand vereist. De indruk bestaat dat veel gemeenten er gewoonweg niet tijdig aan toe komen de publicaties volledig te doen, gelet op alle andere bezigheden kort na de dag van stemming. Iets wat met name speelt bij gemeenteraadsverkiezingen waarbij de gemeentelijke organisatie zich in die dagen ook moet richten op een eventuele centrale telling, de voorbereiding van de zitting van het centraal stembureau en het geloofsbrievenonderzoek. Het vraagt daarom blijvende aandacht om te zorgen dat de processen-verbaal tijdig en op uniforme wijze voor iedereen online beschikbaar zijn.”

De uniformering van de publicatie processen-verbaal is een van de onderwerpen uit de Verkiezingsagenda 2030. Om de publicatie processen-verbaal verder te uniformeren en de transparantie rond de uitslagvaststelling hiermee verder te verbeteren, heeft het ministerie van BZK de Kiesraad gevraagd een werkgroep in te richten die hiervoor maatregelen uitwerkt. Deze werkgroep bestaat uit een samenwerking tussen de Kiesraad, de VNG, de NVVB en het ministerie van BZK.

6.2 Hertellingen

De vaste commissie voor Binnenlandse Zaken heeft een aantal vragen gesteld over de brief van de minister van BZK van 12 april 2022 over de opzet van de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen 2022. Zo is de vraag gesteld om voor de gemeenten waar een hertelling heeft plaatsgevonden, in beeld te brengen wat de telverschillen waren tussen de initiële telling en de hertelling. Bij een uitvraag onder alle gemeenten is gemeld dat er in 21 gemeenten een hertelling is geweest. Dit is een vergelijkbaar aantal met vorige gemeenteraadsverkiezingen. Tot deze hertellingen is overgegaan na een daartoe strekkend besluit van de centraal stembureaus dan wel na besluitvorming door de gemeenteraad. In hoofdstuk 11 is het gevraagde overzicht opgenomen van de gemeenten waar een hertelling heeft plaatsgevonden, wat de aanleiding voor de hertelling was en wat (voor zover bij het ministerie van BZK bekend) de verschillen zijn geweest tussen de initiële telling en de hertelling.

6.3 Aantal partijen onder de kiesdrempel

In het debat over de Wet bevorderen integriteit en functioneren decentraal bestuur (35546) op 14 april 2022⁵⁰ is toegezegd bij de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen in kaart te brengen hoeveel partijen in de gemeenteraad zijn gekomen zonder de kiesdeler te hebben gehaald.

Aan de hand van de processen-verbaal van de verkiezingsuitslagen⁵¹ is onderzocht hoeveel eenmansfracties na deze gemeenteraadsverkiezingen op basis van de toekenning van restzetels zijn toegelaten in de gemeenteraden. In totaal zijn bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen 592 eenmansfracties toegelaten in de 333 gemeenteraden waarvoor een verkiezing werd gehouden. Hiervan zijn in 75 gemeenten 89 eenmansfracties op basis van toekenning van restzetels toegelaten tot de gemeenteraad. In 65 gemeenten betrof het één partij die op basis van een restzetel is toegelaten tot de gemeenteraad, in 8 gemeenten ging het om twee partijen. Het maximumaantal eenmansfracties dat op basis van restzetels is toegelaten tot de gemeenteraad is vijf. Dit was in Maastricht.

⁴⁹ Het evaluatieadvies van de Kiesraad is bijgevoegd.

⁵⁰ Handelingen II 2021/22, nr. 73-19.

⁵¹ Model P22-2: proces-verbaal van de verkiezingsuitslag van de gemeenteraad.

Toegelaten partijen op basis van restzetels	1 partij	2 partijen	3 partijen	5 partijen
Aantal gemeenten	65	8	1	1

Tabel: Aantal toegelaten partijen op basis van restzetels

Anders dan bij de Tweede Kamerverkiezing hoeven partijen bij gemeenteraadsverkiezingen niet eerst de kiesdeler te halen om in aanmerking te komen voor een restzetel. Bij gemeenten met minder dan 19 raadszetels geldt een minimumvereiste van 75% van de kiesdeler.⁵² Voor gemeenten met 19 raadszetels of meer geldt geen minimumvereiste.⁵³ Van de 75 gemeenten waar deze gemeenteraadsverkiezingen een partij tot de raad werd toegelaten na toewijzing van restzetels, was bij 16 gemeenten sprake van de verkiezing voor een raad met minder dan 19 zetels.

	Raad minder dan 19 zetels	Raad 19 zetels of meer
Aantal gemeenten	16	59
Gemiddeld percentage kiesdeler	85,7%	92,9%
Minimaal percentage kiesdeler	75,4%	79,9%
Maximaal percentage kiesdeler	96,5%	99,9%

Tabel: uitkomst analyse toegelaten partijen op basis van restzetels

In Hoofdstuk 12 is een overzicht opgenomen van alle partijen die na de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen zijn toegelaten tot de raad na toewijzing van restzetels. In de evaluatiebrief zegt de minister van BZK toe een wijziging van de Kieswet in procedure te brengen die regelt dat politieke groeperingen ook bij andere verkiezingen dan de Tweede Kamerverkiezing (uitgezonderd de Eerste Kamerverkiezing) ten minste de kiesdeler moeten hebben behaald om voor een restzetel in aanmerking te komen.

⁵² Artikel P 8 Kieswet.

⁵³ Artikel P 7 Kieswet.

7 Reactie op evaluatieadvies Kiesraad

Nr.	Advies Kiesraad	Reactie
1	Verlenging van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 (Tww) ligt alleen voor de hand als dit met het oog op het huidige gezondheidsrisico van het Covid-19-virus nog nodig is.	Zoals ik eerder al aan het parlement heb laten weten, ⁵⁴ is de Tww na 1 juli 2022 niet verlengd. De Tww is daarmee komen te vervallen.
2	Het centraal stembureau zou zijn proces-verbaal in verband met de kandidaatstelling verplicht online moeten publiceren. De Kiesraad adviseert artikel I 18 van de Kieswet daarop aan te passen.	Ik ben het eens met dit advies en zal een wijziging van de wet op dit punt betrekken bij de brief aan de Tweede Kamer over het aangekondigde wetsvoorstel tot verbetering van de kandidaat-stellingsprocedure.
3	De Kiesraad adviseert het bestaan van een echtheidskenmerk op het stembiljet een wettelijke grondslag te geven.	Ik ben het ermee eens dat het belangrijk is dat de stembiljetten, als voorheen, worden uitgerust met een echtheidskenmerk. Ik zal dit voorschrijven in de Kiesregeling. Een grondslag op het niveau van de wet is reeds aanwezig: artikel J 20, tweede lid, van de Kieswet bepaalt dat het model voor het stembiljet bij ministeriële regeling wordt vastgesteld.
4	De Kieswet eist dat een politieke groepering die een aanduiding wil laten registreren een vereniging met volledige rechtsbevoegdheid is. Na registratie van de aanduiding echter kan de groepering deze rechtsvorm omzetten (bijvoorbeeld in een stichting). Daarmee ontstaat een situatie die de wetgever als onwenselijk heeft gezien, namelijk dat geregistreerde aanduidingen toebehoren aan groeperingen die geen rechtsvorm hebben die volgens de Kieswet voorwaardelijk is voor het registreren van een aanduiding. De Kiesraad adviseert de gronden voor schrapping van de aanduiding (artikel G 3, zevende lid, van de Kieswet) hierop aan te vullen.	Ik zal dit advies nader met de Kiesraad bespreken en betrekken bij de Wet politieke partijen, waarvan mijn voornemen is deze in 2022 in consultatie te brengen.
5	De Kiesraad geeft in overweging om in artikel G 4 van de Kieswet te regelen dat een politieke groepering een landelijk of provinciaal geregistreerde aanduiding niet op gemeentelijk niveau kan gebruiken als dezelfde groepering reeds onder een andere aanduiding meedoet aan de gemeenteraadsverkiezing.	Ik zal dit advies nader met de Kiesraad bespreken en betrekken bij het recente advies van de Kiesraad over verbeteringen van de kandidaat-stellingsprocedure. ⁵⁵
6	Het huidige Kiesbesluit laat enige ruimte bestaan over de exacte manier waarop kandidaten op de kandidatenlijst moeten worden vermeld. De Kiesraad vindt het belangrijk dat de voorschriften op dit punt gedetailleerder worden geregeld. De Raad is bereid hiervoor zelf het initiatief te nemen, mocht de wetgever de ruimte bieden voor het vaststellen van nadere voorschriften over de vermelding van kandidaten.	Ik zal dit advies nader met de Kiesraad bespreken en betrekken bij het recente advies van de Kiesraad over verbeteringen van de kandidaat-stellingsprocedure.

⁵⁴ Kamerstukken I 2021/22, 35590, K.

⁵⁵ <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2022/5/16/advies-over-verbetering-van-de-kandidaatstellingsprocedure>.

Nr.	Advies Kiesraad	Reactie
7	De Basisregistratie personen (BRP) kent momenteel slechts drie geslachtsaanduidingen (man, vrouw, onbekend). De Kiesraad vindt het belangrijk dat wanneer de mogelijkheden van geslachtsregistratie verder worden verruimd, ook een verruiming mogelijk wordt gemaakt van de manier waarop kandidaten worden aangeduid op de kandidatenlijst.	Het ligt inderdaad in de rede dat wanneer de mogelijkheden van geslachtsregistratie verder worden verruimd, daarbij aansluiting te zoeken voor wat betreft de regels over geslachtsaanduiding op de kandidatenlijst.
8	De Kiesraad adviseert in de Kieswet de mogelijkheid op te nemen dat het centraal stembureau een gekozen afkorting in een samenvoeging van aanduidingen boven een kandidatenlijst ambtshalve corrigeert als deze verwarring bij kiezers kan veroorzaken. Nadere voorschriften over de wijze van afkorten kunnen daarbij dienstig zijn. De Kiesraad is bereid het initiatief te nemen voor het formuleren daarvan.	Ik zal dit advies nader met de Kiesraad bespreken en betrekken bij het recente advies van de Kiesraad over verbeteringen van de kandidaatsstellingsprocedure.
9	De Kiesraad adviseert om in de wet nadrukkelijker tot uitdrukking te brengen dat kandidaten op een ondersteuningsverklaring op dezelfde wijze en in dezelfde volgorde moeten worden vermeld als op de kandidatenlijst.	Ik zal dit advies nader met de Kiesraad bespreken en betrekken bij het recente advies van de Kiesraad over verbeteringen van de kandidaatsstellingsprocedure.

8 Reactie op evaluatie NVVB

Nr.	Opmerking/advies NVVB	Reactie
1	De samenwerking tussen NVVB, ministerie van BZK en Kiesraad, vooral de webinars, zijn door veel gemeenten als zeer waardevol en informatief ervaren. De NVVB nodigt de minister dan ook uit om de NVVB nog meer in het voortraject van ontwikkelingen te betrekken.	Ik ben blij dat deze samenwerking is gewaardeerd. Vanzelfsprekend zal ik de NVVB waar mogelijk ook in een vroegtijdig stadium bij de voorbereiding van volgende verkiezingen en ontwikkelingen in het verkiezingsproces betrekken.
2	De werklast voor gemeenten bij het organiseren van verkiezingen is groot. Dit maakt het steeds lastiger om voldoende personen met volledige kennis van het stemproces beschikbaar te hebben. Vanaf de invoering van de Wet nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen zal de werklast, na de verkiezingsdag(en), nog verder toenemen. De NVVB nodigt het ministerie van BZK, de Kiesraad, de VNG, en gemeenten graag uit om na te denken over hoe we de gemeenten het beste kunnen toerusten én ondersteunen om met deze uitbreiding van taken om te gaan.	Ik ben mij ervan bewust dat de werklast voor gemeenten bij het organiseren van verkiezingen is toegenomen, door de extra maatregelen als gevolg van de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19 (Twv), en vanaf 1 januari 2023 door de Wet nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen. Ik wijs er wel op dat gemeenten voor deze extra werkzaamheden – zowel i.v.m. de Twv als i.v.m. de nieuwe procedure voor de uitslagvaststelling – een financiële vergoeding (hebben) ontvangen. In het najaar staat een uitgebreide voorlichtingsronde gepland over de nieuwe procedure voor de vaststelling van verkiezingsuitslagen. Ook voor het overige ben ik uiteraard graag bereid om met alle betrokkenen na te denken over een goede toerusting en ondersteuning van de gemeenten.
3	De NVVB gaat ervan uit dat vervroegd stemmen, gelet op het in maart 2022 ingediende initiatiefvoorstel, een structureel karakter gaat krijgen. Het geeft burgers meer ruimte om hun stem uit te brengen, in plaats van het gebruiken van een volmacht of het verloren laten gaan van hun stem. Wel hebben gemeenten aangegeven dat het van 07:30 tot 21:00 openstellen van stembureaus niet altijd zinvol is. Bij veel gemeenten zijn er perioden dat er weinig tot geen kiezers komen. De NVVB begrijpt dit standpunt, maar het ontbreekt op dit moment aan landelijke harde data om dit standpunt te onderbouwen, ondanks prognoses. Dergelijke cijfers helpen in besluitvorming over het bepalen van het aantal stembureaus en de openingstijden tijdens de eerste dagen.	Uit de evaluatie van de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen 2022 komt naar voren dat er tijdens de dagen voor vervroegd stemmen periodes zijn (met name in de vroege ochtend en de avond) met een relatief beperkte opkomst. ⁵⁶ Ook bij de herindelingsverkiezingen in november 2021 kwam dit naar voren. ⁵⁷ Die cijfers lijken nog niet te wijzen op een strikte noodzaak van opening van de stemlokalen op alle drie de stemmingsdagen van 7:30 tot 21:00 uur.
4	Per 1 juli vervalt de Tijdelijke wet verkiezingen covid-19, en is vervroegd stemmen nog niet definitief in de Kieswet opgenomen. Hierdoor worden de komende herindelingsverkiezingen en de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 2023 waarschijnlijk weer op één dag gehouden. De NVVB adviseert om goed te kijken naar wat dit betekent voor de organisatie, maar ook voor de kiezers. Daarnaast verzoekt de NVVB nadrukkelijk om het vervroegd stemmen op termijn te evalueren. Hierover denkt de NVVB graag mee.	Mocht tijdens de verkiezingen in maart 2023 geen vervroegd stemmen van toepassing zijn, dan is het inderdaad zaak om kiezers daar goed over te informeren. Mogelijk zijn de kiezers, door het vervroegd stemmen bij de verkiezingen in de afgelopen jaren, eraan gewend geraakt dat zij op enkele plekken in de gemeente ook op maandag en dinsdag terecht kunnen. Ik ben het eens met de NVVB dat het, na een eventuele permanente invoering van vervroegd stemmen, van belang is om te blijven evalueren. Vanzelfsprekend betrek ik daar ook de NVVB bij.

⁵⁶ Rapportage Evaluatie GR22 onder gemeenten (I&O Research), p. 10 e.v.

⁵⁷ Kamerstukken II 2021/22, 35 165, nr. 46, blg. 1019498, p. 10 e.v.

Nr.	Opmerking/advies NVVB	Reactie
5	<p>Onder de Twv was het verplicht om een vierde lid toe te voegen aan het stembureau. Diverse gemeenten benoemden al vóór de Twv één of meer leden extra in een stembureau. Bij de afgelopen verkiezingen hebben gemeenten stembureaus – al dan niet tijdelijk – moeten sluiten omdat het verplichte vierde lid niet aanwezig was. De NVVB pleit ervoor dat het stembureau ook met drie aanwezige leden de in de Kieswet beschreven werkzaamheden moet kunnen uitvoeren, zelfs als het stembureau bestaat uit vier leden. Zo kan een stembureau ook openblijven als het vierde lid even niet aanwezig is.</p>	<p>Nu de Twv op 1 juli a.s. vervalt, vervalt ook het verplichte vierde stembureau lid. Bij de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen is gebleken dat gemeenten behoefte hebben aan maatwerk mogelijkheden op dit punt. Er zijn veel stemlokalen waar het meestal niet druk is; daar kan het handhaven van eventuele maatregelen ook aan drie stembureauleden worden overgelaten. Ik meen daarom dat een wettelijk verplicht vierde stembureau lid in de toekomst – ook in eventuele tijden van pandemie – niet meer nodig is. Gemeenten kunnen heel goed in staat worden geacht om zelf af te wegen voor welke stembureaus het wettelijk minimum van drie leden volstaat, en voor welke stembureaus vanwege mogelijke drukte wél een of meer extra leden nodig zijn.</p>
6	<p>De extra druk die het vervroegd stemmen meebracht heeft ook zijn weerslag gehad op de reservelijsten voor stembureauleden. In sommige gevallen moesten op het laatste moment nog reserveleden worden opgeroepen om te voorkomen dat stembureaus in de knel zouden komen. Aan de andere kant hebben gemeenten ook moeite gehad met het behouden van mensen die zich in de eerste instantie hadden gemeld als reserve, juist omdat er geen uitzicht was op inzet tijdens de verkiezingen. De NVVB wil graag de gemeenten ondersteunen bij het vinden van oplossingen voor dit probleem. We nodigen het ministerie en andere ketenpartners uit om hier met ons invulling aan te geven.</p>	<p>Uiteraard ben ik steeds bereid om de gemeenten waar nodig bij te staan in de zoektocht naar stembureauleden (zoals voorafgaand aan de Tweede Kamerverkiezing is gebeurd door middel van een landelijke wervingscampagne), en om daarover mee te denken met de NVVB.</p>
7	<p>Deze gemeenteraadsverkiezingen kent een historisch lage opkomst. Een factor die de opkomst kan doen verhogen is het zo toegankelijk mogelijk maken van het stemmen. Het Actieplan toegankelijk stemmen is mede door de NVVB opgesteld om dit mogelijk te maken. Er zijn echter signalen bij de NVVB binnengekomen dat het nog niet overal even makkelijk is gebleken om de toegankelijkheid optimaal te realiseren. Samen met belangenorganisaties wil de NVVB graag kijken naar mogelijkheden om toegankelijkheid te bevorderen. Gemeenten kunnen daarin beter gefaciliteerd worden door het budget te verhogen voor maatregelen die gericht zijn op de toegankelijkheid. We hopen zo het stemmen nog toegankelijker te maken, en daarmee de opkomst te verhogen.</p>	<p>De samenwerking met de NVVB, VNG, Kiesraad en belangenorganisaties zet ik graag voort. Acties die in het verleden zijn ingezet kunnen worden gecontinueerd en daarnaast verdient ook de toegankelijkheid van stemlokalen blijvende aandacht en inzet. Graag gaat het ministerie met de NVVB in gesprek op welke wijze verbeteringen nog mogelijk zijn op het gebied van de toegankelijkheid en hoe gemeenten daarin kunnen worden geholpen.</p>
8	<p>De NVVB vraagt aandacht voor signalen dat het Informatiepunt en de Kiesraad niet meer bereikbaar waren na het sluiten van de inlevertermijn bij de kandidaatstelling, terwijl het verstrijken van de kandidaatstellingstermijn niet betekent dat er geen vragen meer worden gesteld.</p>	<p>In de voorbereiding op de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in 2023 zal ik dit signaal betrekken bij de organisatie van het informatiepunt door de Kiesraad en het ministerie van BZK.</p>

9 Rode draad evaluatiegesprekken gemeenten

Na afloop van de gemeenteraadsverkiezingen in maart heeft een aantal evaluatiegesprekken plaatsgevonden met gemeenten en BZK. Daarin werd aan de hand van een aantal onderwerpen teruggeblikt op de afgelopen gemeenteraadsverkiezingen. Hieronder wordt de rode draad van die gesprekken weergegeven.

1. Algemeen

Gemeenten geven aan dat de verkiezingen goed zijn verlopen en er opmerkelijk weinig incidenten zijn geweest in de organisatie.

2. Kandidaatstelling

- *Verlengde termijn ondersteuningsverklaringen*: wisselende geluiden van gemeenten. Er is door politieke partijen wel wat gebruik van gemaakt, maar niet veel. De concentratie zit meestal toch op het einde. Daarbij wel de kanttekening dat het bij de gemeenteraadsverkiezingen ging om een relatief gering aantal ondersteuningsverklaringen en in sommige gemeenten ook maar weinig partijen die ze nodig hadden. Wat meer spreiding wordt door sommige gemeenten gewaardeerd, maar de combinatie met het mogen inleveren zonder afspraak vraagt wel meer bezetting. Ook kan het zonder afspraak inleveren zorgen voor drukte en langer wachten, als het ook druk is met andere mensen. Verschillende gemeenten hebben gebruik gemaakt van een voorinlevering, dit was (mede) mogelijk door de termijn van vier weken. Werd als zinvol en prettig ervaren door gemeenten.
- *Digitale zitting centraal stembureau + livestream*: over het algemeen goed verlopen, in de meeste gevallen zijn de eigen faciliteiten van de griffie voor het streamen van Raadsvergaderingen gebruikt. Over het algemeen waren er kijkers, maar niet veel. Er is vooral nauwelijks gebruik gemaakt van de inspraakmogelijkheid. De toegevoegde waarde is dus niet voor alle gemeenten duidelijk, ook omdat het voor sommige wel veel werk was om te regelen. Ook zijn er in de evaluatiegesprekken meerdere opmerkingen gemaakt over storingen bij de eerste zitting. Veel gemeenten vinden het kandidaatsstellingsproces een enorme papierwinkel en pleiten voor digitalisering.

3. Stembureauleden

- *Uitval*: bijna overal was sprake van veel uitval van stembureauleden, met name door Covid. Gemeenten moesten alle zeilen bij zetten om de stembureaus gevuld te krijgen. Dit gaf vaak veel druk op de organisatie. Het hielp dat de meeste gemeenten grote reservepools hadden, maar deze werden vaak wel (grotendeels) uitgeput. In veel gemeenten kregen reserves ook een vergoeding. Ook werden vaak extra collega's ingezet als stembureau lid. Door het last-minute moeten zoeken van nieuwe leden werd er soms ingeboet op de kwaliteit van stembureauleden, omdat ze niet allemaal het gehele proces van training konden doorlopen. Het versturen van de gezondheidscheck voor stembureauleden leek ook voor de nodige (extra) uitval te zorgen. Uiteindelijk hebben weinig gemeenten stembureaus moeten sluiten, al zijn er bijvoorbeeld wel in een paar gevallen dubbele stembureaus samengevoegd.
- *Vierde stembureau lid*: het vierde stembureau lid was, afhankelijk van gemeente, stembureau en moment, niet altijd nodig. Veel gemeenten hebben de wens meer flexibel om te mogen gaan met het aantal in te zetten stembureauleden per stembureau.
- *Werving*: gemengde geluiden over wenselijkheid van centrale werving. Veel gemeenten hebben nu wel een goed gevuld bestand. Voor andere gemeenten kan het wel nuttig zijn. Voor sommige gemeenten is het wel lastig (plv-)voorzitters en reserves te vinden.

4. Vervroegd stemmen en centrale telling

- *Centrale telling*: op woensdag op een centrale locatie tellen van stemmen uitgebracht op maandag en dinsdag is over het algemeen goed bevallen, het ging gemakkelijk.

- *Vervroegd stemmen*: in veel gemeenten was de opkomst op maandag en dinsdag laag. Stembureauleden hadden daardoor vaak weinig te doen, zeker in de vroege en late uren. Dit beeld is niet overal hetzelfde, in sommige gemeenten was er wel een (relatief) hoge opkomst op maandag en dinsdag en/of werd er wel ook 's avonds veel gestemd op die dagen. De extra dagen vroegen wel veel van de gemeenten qua organisatie, waardoor bij veel gemeenten het beeld is dat de kosten hoger zijn dan de baten. Velen zien de toegevoegde waarde niet, al noemen sommige gemeenten wel dat het in een behoefte bij kiezers voorziet. Meer vrijheid in keuze voor het aantal locaties en openingstijden is een veelgehoorde wens. Een heel aantal gemeenten ziet het vervroegd stemmen liever helemaal verdwijnen, al zijn er ook gemeenten die het juist als een goede 'warming-up' voor de woensdag zien. Mensen moeten ook nog wennen aan het vervroegd stemmen, de opkomst was vaak al meer op maandag en dinsdag dan bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2021. Veel gemeenten krijgen wel klachten van mensen die op maandag of dinsdag voor een gesloten stembureau staan (ondanks dat hier vaak goed over is gecommuniceerd).

5. Uitslagvaststelling en hertellingen

- *Uitslagvaststelling*: ging over het algemeen prima. Weinig tot geen problemen plaatsgevonden met verschillen tussen de voorlopige en definitieve uitslag. Veel gemeenten hebben een voorlopige zetelverdeling bekendgemaakt. Een vaker terugkerend punt van gemeenten was het grote aantal te publiceren stukken, dit vraagt veel werk. Verzoek van verschillende gemeenten om een centraal portaal waar alle processen-verbaal van de gemeente kunnen worden geüpload. Wat ook vaker werd genoemd door gemeenten: de handmatige controle van OSV vraagt veel tijd en het nut ervan is voor gemeenten niet altijd duidelijk. De mail van de Kiesraad over ontbrekende publicaties vlak na de verkiezingen werd ook niet door iedereen op prijs gesteld (het was niet duidelijk wat er ontbrak en er werd soms nog hard aan gewerkt).
- *Hertellingen*: in redelijk wat gemeenten zijn verzoeken geweest om hertellingen, vooral vanwege het mislopen van een zetel met een klein verschil in aantal stemmen. In sommige gevallen zijn deze verzoeken afgewezen (en konden indieners ook worden overtuigd van het feit dat het geen zin zou hebben), in andere gevallen is er wel een hertelling geweest (ook gelet op politieke discussie). Op de meeste plekken heeft de hertelling niet tot een wijziging geleid, in een enkel geval wel.

6. Terugkerende vragen kiezers

- De meest genoemde opmerking van kiezers ging over stembureaus die op maandag en dinsdag gesloten waren.

7. Covid

- Over Covid zijn geen bijzonderheden gemeld. Het beeld is dat er weinig gebruik is gemaakt van de beschikbare mondkapjes/handschoenen. Sommige gemeenten kregen wel geluiden vanuit stembureauleden dat het gewaardeerd werd dat de stembureaus waren ingericht met afstand en spatschermen.

8. Informatievoorziening vanuit BZK

- Vanuit de gemeenten waardering voor webinars, factsheets, infographics en halvering van het aantal nieuwsbrieven. De informatievoorziening was tijdig en eenduidiger, ook in vergelijking met de Tweede Kamerverkiezingen 2021.
- Wel vindt een enkele gemeente dat in de communicatiemiddelen het taalgebruik nog eenvoudiger kan en dat het soms nog veel tegelijkertijd is (en vaak op vrijdag).

10 Waarnemingsmissies

Aanbevelingen Internationale waarnemers gemeenteraadsverkiezingen 2022

De gemeenteraadsverkiezingen 2022 zijn waargenomen door twee internationale verkiezingswaarnemingsmissies: een delegatie van het Congres van Lokale en Regionale Overheden van de Raad van Europa en een team van de, in het Verenigd Koninkrijk gevestigde, verkiezingen-vrijwilligersorganisatie 'Democracy Volunteers'. Beide organisaties hebben een rapport uitgebracht naar aanleiding van de verkiezingswaarneming in Nederland. Deze rapporten zijn als bijlage bijgevoegd.

In onderstaande tabel staat per organisatie een algemeen beeld van de waargenomen gemeenteraadsverkiezingen.

Organisatie	Algemeen beeld waarnemingsmissies
Congres van de Raad van Europa	"The Congress delegation observed generally well-administered, transparent and orderly elections with a high degree of public trust in elections and high inclusiveness of the electoral process in the country. At the same time, the Congress regrets that several longstanding issues regarding democratic elections in the Netherlands remain unaddressed, in particular the under-regulated campaign finance environment, proxy voting and the lack of elections for mayors. The Congress is also concerned about the spread of fake news and hate speech on the internet during the election campaign which contributes to the polarisation of the society before and after elections."
Democracy Volunteers	"Overall, the observer team was impressed with the very well-run elections conducted in the polling stations we attended. Voting was open and accessible to voters, including the number of provisions put in place to give independent access to voters with disabilities was impressive. Polling stations are large and busy venues and staff are welcoming and efficient in processing voters. Like all elections, however, there are some challenges in the electoral process that we feel would benefit from consideration by national and local authorities at legislative and administrative levels. The Netherlands is an advanced, inclusive, and engaged democracy with high voter engagement in its municipal elections with active debate and robust party activity. The diversity of party engagement and public interaction is to be commended."

In onderstaande tabel staan de aanbevelingen van de twee organisaties die hebben waargenomen en mijn reactie daarop.

Organisatie	Aanbeveling	Reactie
Congres van de Raad van Europa	1. Strengthen the regulatory framework ensuring transparency and accountability of campaign and party finances on the local level.	Het kabinet werkt momenteel aan een voorstel voor een Wet op de politieke partijen. Regels inzake (de transparantie van) de financiering van decentrale politieke partijen zullen deel uitmaken voor het voorstel voor een Wpp. Onder voorbehoud van budgettaire dekking zal tevens een subsidieregeling voor decentrale politieke partijen deel uitmaken van dit wetsvoorstel.

Organisatie	Aanbeveling	Reactie
Congres van de Raad van Europa	2. Reconsider the universal use of proxy voting in view of possible risks to electoral integrity, particularly for vulnerable groups of voters, and examine introducing other alternatives for permanent use, such as early or postal voting.	<p>Het stemmen per volmacht kent nadelen, waar de Raad van Europa en Democracy Volunteers terecht op wijzen. Overigens kent ook het door de Raad van Europa als alternatief genoemde stemmen per brief nadelen: ook daarbij zijn het stemgeheim en de stemvrijheid niet goed te waarborgen.</p> <p>In de Verkiezingsagenda 2030 (opgesteld door Kiesraad, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken en ministerie van BZK) staat het voorstel opgenomen dat het maximumaantal volmachtstemmen dat een kiezer mag uitbrengen, wordt teruggebracht van twee naar één. Dit is gepresenteerd in combinatie met de permanente invoering van vervroegd stemmen, waarmee kiezers meer gelegenheid krijgen om zelf hun stem uit te brengen.⁵⁸</p> <p>Het geheel afschaffen van de volmacht vind ik nu niet wenselijk. De volmacht voorziet in een grote behoefte: gemiddeld ca. 10% van de kiezers stemt per volmacht. Uit onderzoek komt naar voren dat onderhandse volmachtverlening in Nederland vooral plaatsvindt uit praktische overwegingen, aan personen in de onmiddellijke nabijheid die men vertrouwt. Ook komt hieruit naar voren dat de volmacht voor veel kiezers die daarvan gebruik maken de enige manier is om te kunnen stemmen.⁵⁹</p> <p>Het is dus zaak de risico's van het stemmen per volmacht af te wegen tegen het gebruiksgemak voor kiezers en de omstandigheid dat de volmacht een vangnet is voor die kiezers die anders niet kunnen stemmen. In dat verband is van belang dat de wetgever het gebruik van het stemmen per volmacht aan banden heeft gelegd, om het risico op misbruik te verkleinen. Zo moet de kiezer de volmachtstem(men) altijd tegelijk met zijn eigen stem uitbrengen, en moet hij aan het stembureau een kopie tonen van het identiteitsbewijs van de volmachtgever.</p>
Congres van de Raad van Europa	3. Introduce effective measures to fight hate speech and fake news online during election campaigns.	<p>Het kabinet heeft een strategie om desinformatie aan te pakken, die ook tijdens verkiezingen wordt toegepast.⁶⁰ In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 heeft het ministerie van BZK o.a. een handreiking gepubliceerd voor (mede)overheden waarin toegelicht wordt hoe zij met desinformatie kunnen omgaan.⁶¹ Daarnaast zijn er, net zoals in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2021, samen met de VNG en de NCTV twee veiligheidsbriefings georganiseerd voor gemeenteambtenaren met verschillende onderwerpen (waaronder desinformatie, digitale weerbaarheid en informatiebeveiliging). Deze briefings konden rekenen op veel belangstelling en deze benadering zal dan ook gecontinueerd worden bij volgende verkiezingen.</p>

⁵⁸ Kamerstukken II 2020/21, 35 165, nr. 40, blg. 987889.

⁵⁹ Kamerstukken II 2012/13, 31 142, nr. 34, blg. 203468.

⁶⁰ Kamerstukken II 2020/21, 30 821, nr. 118.

⁶¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/desinformatie-nepnieuws/nieuws/2022/02/09/handreiking-desinformatie-meerdere-opties-om-er-verantwoord-mee-om-te-gaan>.

Organisatie	Aanbeveling	Reactie
Congres van de Raad van Europa	4. Replace the appointment of mayors by democratic elections in order to ensure the citizens' right to participate in the conduct of local public affairs and comply with fundamental principles of democracy.	In het Nederlandse lokaal bestuur staat volgens de Grondwet de gemeenteraad als enig rechtstreeks gekozen orgaan aan het hoofd van het gemeentebestuur. Dit is een belangrijk uitgangspunt. De burgemeester is indirect democratisch gelegitimeerd nu in de praktijk altijd de door de gemeenteraad aanbevolen kandidaat wordt benoemd. Voorts is de burgemeester voor al zijn doen en laten verantwoording verschuldigd aan de gemeenteraad. Sinds de deinstitutionalisering van de aanstellingswijze in 2018 kan de wetgever desgewenst de aanstellingswijze van de burgemeester aanpassen, maar dat is tot op heden niet gebeurd. De burgemeester vervult een spilfunctie in het lokaal bestuur. De burgemeester staat boven de partijen, maar is toch lokaal geworteld en heeft daarnaast een eigenstandig takenpakket dat is toegespitst op zijn/haar bijzondere positie in het lokaal bestuur. Gelet op deze taken en bevoegdheden en die bijzondere positie, past de huidige aanstellingswijze, waarbij de door de gemeenteraad aanbevolen kandidaat door de Kroon wordt benoemd, het best bij het huidige burgemeestersambt. Vanwege de centrale rol die een burgemeester speelt in het lokaal bestuur als voorzitter van zowel het college als de raad en als hoeder van de openbare orde en veiligheid, leidt een aanpassing van de aanstellingswijze bovendien niet alleen tot veranderingen in het burgemeestersambt zelf, maar heeft een dergelijke aanpassing ook grote gevolgen voor het lokaal bestuur als geheel. De aanstellingswijze van de burgemeester moet dan ook niet in isolatie worden beschouwd, maar altijd worden beoordeeld in de bredere context van de inrichting van ons decentraal openbaar bestuur.
Democracy Volunteers	Removal of 'On-Demand' Proxy Voting: One aspect of the electoral process which was troubling to our observer team was the number of votes cast by proxy at these elections. Prior to the election, the temporary measure which allowed each voter to act as a proxy for up to three other electors at elections the previous year, was reduced back to two. However, proxy voting presents many challenges for both the secrecy and equality of the vote. Although a highly convenient alternative to voting in-person for many voters, this voting methodology is open to potential vote farming, buying, covert family voting and the possibility that the proxy does not vote in the way the voter intended. This issue has been previously highlighted as an area for concern by both Democracy Volunteers in 2019 and at a number of elections by the OSCE. At these elections our observer teams also recorded the gender of those casting proxies at polling stations. Our data found 61% of those acting as proxies were men, indicating that this methodology of voting is a gendered process, with men more likely to be acting as proxies. Democracy Volunteers is concerned that this may represent an indication of covert Family Voting and leaves the voting process open to undue influence, coercion, and intimidation.	Zie de reactie op aanbeveling 2 van de Raad van Europa.

Organisatie	Aanbeveling	Reactie
Democracy Volunteers	<p>Introduce more transparent mechanisms for adjudicating unclear ballot papers:</p> <p>Although many areas of The Netherlands took part in central counting trials at these elections, some of our observers raised concerns over the adjudication of unclear ballot papers when counting took place at polling stations. Observers noted that at some of the counts that took place inside polling stations, many ballot papers were rejected due to the circle, that voters must colour in red, not being completely filled in, or otherwise marked, such as with a tick or a cross. In some cases, observers believed that these ballots did show clear intention of how the voter intended to vote. In some circumstances, these decisions were made by a single member of staff inside polling stations. Thus, we recommend that questionable ballot papers are inspected by at least two members of staff and are not rejected at the primary count stage, for further inspection at central counts where applicable.</p>	<p>In de Wet nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen⁶² is bepaald dat in geval van twijfel over de geldigheid van een stem, het stembiljet ter beoordeling moet worden voorgelegd aan het gemeentelijk stembureau (art. Na 19). Ik zal hier in de instructie aan tellers nadrukkelijk aandacht aan besteden en daarbij ook benadrukken dat een stem ook geldig is als de kiezer het witte stipje in een stemvakje alleen gedeeltelijk rood heeft gemaakt, maar wel op ondubbelzinnige wijze heeft kenbaar gemaakt op welke kandidaat hij zijn stem uitbrengt (zie ook art. N 7, lid 3, Kieswet).</p>

⁶² Stb. 2022, 292.

11 Overzicht hertellingen

Gemeente	Opdrachtgever	Aanleiding	Deel of alle stemmen	Verschillen
De Ronde Venen	Centraal stembureau	De voorzitter van een bepaald stembureau had gezien (na publicatie van de processen-verbaal op de website) dat één kandidaat geen stemmen had gekregen. Deze kandidaat kwam uit de woonkern van het stembureau. De voorzitter wist zeker dat op deze kandidaat veel was gestemd. Een andere kandidaat op de kieslijst had juist wel veel stemmen gekregen. De voorzitter vermoedde een invul- of invoerfout. Zij meldde dit aan het centraal stembureau. De gegevens van het proces-verbaal waren juist in OSV ingevoerd. Zij vermoedde dus een fout bij de invulling van het proces-verbaal. Bij omwisseling van het stemmenaantal zou dit effect hebben op de zetelverdeling in verband met voorkeursstemmen.	Hertelling van 1 stembureau	Bij het CDA had kandidaat 6 volgens het PV 68 stemmen. Na hertelling had kandidaat 6 geen stemmen, kandidaat 9 had 67 stemmen en kandidaat 1 had 1 stem meer. Bij D66: kandidaat 2 had 1 stem meer, kandidaat 13 had 1 stem minder. PvdA/GroenLinks: kandidaat 1 had 1 stem meer, kandidaat 4 had 1 stem minder. De hertelling had uiteindelijk consequenties voor de zetelverdeling. Kandidaat 9 van het CDA zit daarom met voorkeursstemmen in de gemeenteraad.
Dordrecht	Centraal stembureau	Bij de verdeling van de laatste restzetel scheelde het tussen 2 partijen slechts 2 stemmen voor de bemachtiging van die laatste restzetel. Daarnaast was er een aantal onverklaarbare verschillen in de stemopname: in totaal 13 stembiljetten te veel geteld zonder verklaring en 10 stembiljetten te weinig geteld zonder verklaring. Deze onverklaarbare verschillen zouden het verschil kunnen maken bij de verdeling van die laatste restzetel. Om geen enkel risico te lopen is besloten om die bureaus waar deze verschillen zich voordeden, opnieuw te tellen.	Hertelling van 16 stem-bureaus	De verschillen bleken minimaal. Een aantal te veel of te weinig getelde biljetten bleek niet te veel of te weinig geteld. De verschillen werden verklaard en opgelost. Uiteindelijk waren er nog 8 onverklaarbare verschillen (op een totaal van ruim 46.000 geldig uitgebrachte stemmen). Voor de uitslag veranderde er niets (wat betreft zetelverdeling).
Drimmelen	Centraal stembureau	Er was op één stembureau een verschil van 5 stemmen, dat van invloed had kunnen zijn op de zetelverdeling.	Hertelling van 1 stembureau	Er was een tekort van vijf stembiljetten terwijl er wel vijf stempassen waren ingeleverd. Bij de hertelling zijn deze vijf stembiljetten teruggevonden en bleek er onjuist geteld.
Zutphen	Centraal stembureau	Verskil in getelde stembiljetten ten opzichte van toegelaten kiezers, dat in theorie zou kunnen leiden tot een verschil in de zetelverdeling.	De 9 stembureaus waar uit de processen-verbaal bleek dat er verschillen zaten tussen getelde stembiljetten en het aantal toegelaten kiezers.	Verschillen in aantal stemmen voor meerdere partijen, geen wijzigingen in zetelverdeling. GroenLinks +2, SP -2, PvdA +26, Burgerbelang +4, D66 +1, Stadspartij +2, Kies Bewust Lokaal +1, CU -1, PvdD -12. Totaal +21 stemmen.

Gemeente	Opdrachtgever	Aanleiding	Deel of alle stemmen	Verschillen
Oegstgeest	Gemeenteraad	2 stemmen verschil voor een zetel voor een partij (0 of 1 zetel).	Alle stemmen	Geen verschil in zetelverdeling. 3 geldige stemmen ongeldig verklaard na hertelling.
De Wolden	Gemeenteraad (centraal stembureau had verzoek afgewezen)	Een verschil van 3 stemmen in het voordeel van GroenLinks ten opzichte van VVD voor de derde restzetel.	Alle stemmen	Geen verschil in zetelverdeling. Voor 4 partijen 1 stem meer of minder (VVD en PvdA -1, GroenLinks en D66 +1).
Putten	Centraal stembureau	1 partij heeft bezwaar gemaakt tijdens de zitting van het centraal stembureau op 21 maart. 1 stem meer voor deze partij zou betekenen dat de derde restzetel naar deze partij zou gaan.	16 van de 18 stembureaus	Door deze hertelling zijn er 2 partijen met allebei 1 stem meer. Ook de partij die om de hertelling vroeg heeft 1 stem meer na de hertelling, dus de derde restzetel is naar deze partij gegaan.
Loon op Zand	Centraal stembureau	Aanleiding was dat er 7 stemmen verschil waren bij 2 partijen. Deze 2 partijen hebben beide bij de burgemeester aangegeven dat zij in verband met de gemoedsrust graag een totale hertelling wilden. Dit is geen officiële reden maar na overleg met alle politieke partijen is voor de politieke gemoedsrust een totale hertelling voorgesteld en daartoe besloten.	Alle stemmen	De hertelling heeft geen invloed gehad op de zetelverdeling of de gekozen kandidaten. Wel zijn er een paar partijen met 1 stem minder (ongeldig).
Haaksbergen I	Centraal stembureau	Een onduidelijkheid in één proces-verbaal N 10 van een stembureau.	Hertelling van 1 stembureau	In de oorspronkelijke telling was het aantal uitgebrachte stemmen op een kandidaat 2 stemmen lager dan bij de hertelling. Dit geringe verschil had wel een wijziging in de zetelverdeling tot gevolg.
Haaksbergen II	Gemeenteraad	Het zeer geringe verschil in stemmen tussen twee partijen waarbij de zetelverdeling bij de eerdere gedeeltelijke hertelling was gewijzigd.	Alle stemmen	De algehele hertelling gaf geen aanleiding tot wijziging in de zetelverdeling.
Koggenland	Gemeenteraad	Na publicatie van de uitslag op de website van de gemeente, bleek een kandidaat nul stemmen te hebben gekregen. Men wist zeker dat er in een bepaalde kern wel op deze kandidaat gestemd was.	Hertelling van 1 stembureau	Na hertelling kwam een andere kandidaat, van dezelfde partij, met voorkeursstemmen in de raad.
Nijkerk	Centraal stembureau	Het verschil in de restzetelverdeling was 1 stem. De partij die de restzetel heeft gekregen heeft verzocht om hertelling, met argumenten als transparantie, elke stem telt en vertrouwen in de politiek. Het centraal stembureau heeft dit verzoek ingewilligd en besloten tot een hertelling.	Alle stemmen	Na hertelling bleek PRO21 4 stemmen minder te hebben, waardoor hun restzetel naar de VVD ging.

Gemeente	Opdrachtgever	Aanleiding	Deel of alle stemmen	Verschillen
Rhenen	Centraal stembureau	Tijdens de zitting zijn door aanwezige kiezers de volgende bezwaren ingebracht: gelet op het kleine en mogelijk doorslaggevende verschil tussen Progressief Rhenen/ GroenLinks en D66 en nu er in #4 en #11 in totaal 3 minder stembiljetten zijn geteld dan toegelaten kiezers én er 11 blanco en 16 ongeldige stemmen waren waarvan gevraagd wordt of deze nog eens goed kunnen worden bekeken, wordt bezwaar gemaakt tegen de uitslag en wordt een complete hertelling aangevraagd. Naar aanleiding van bovenstaande bezwaren heeft het centraal stembureau besloten tot hertellen, omdat een kleine fout al van invloed kan zijn op de zetelverdeling.	Alle stemmen	Een wisseling in stemmen op kandidaten binnen partijen, 1 extra stem bij een partij en een verschil van 3 minder getelde stembiljetten opgelost bij hertelling.
Heerlen	Centraal stembureau	Er zijn schrijffouten gemaakt op het gemeentelijk proces-verbaal, in combinatie met minimale verschillen met betrekking tot de zetelverdeling.	Alle stemmen	De verschillen zijn niet van invloed geweest op de zetelverdeling of op raadsleden die met voorkeur in de raad terecht zijn gekomen. In totaal na hertelling 38 stemmen meer geteld. CDA na hertelling +37 stemmen, OP -10, PvdD +1.
Goeree-Overflakkee	Centraal stembureau	De belanghebbende partij heeft een verzoek ingediend voor hertelling, vanwege het minimale verschil van 3 stemmen, om in aanmerking te komen voor de laatste (rest)zetel.	Alle stemmen	Geen verschil in zetelverdeling. Verschil in stemmen: SGP +1, Vitale kernen GO +5, CDA +2, VVD +1, CU -4, Groep Jan Zwerus -3, ongeldig -2.
De Bilt	Gemeenteraad	Bij het verdelen van de vijfde restzetel was het verschil tussen 2 partijen (GroenLinks en VVD) maar 9 stemmen.	Alle stemmen	Het verschil tussen oorspronkelijke telling en hertelling was 1 stem.
Bergen (NH)	Centraal stembureau	Verzoek om een algemene hertelling van de PvdA omdat deze partij op 14 stemmen na de laatste restzetel miste.	Alle stemmen	Enkele verschillen op kandidaatniveau, maar zonder invloed op de beoogde raadsleden. Het aantal stemmen op de PvdA (verzoeker van de hertelling) was exact gelijk. Verder KIES Lokaal +1, VVD +1, CDA -1, D66 +2, Jezus Leeft -1, Ons Dorp +3.
Capelle aan den IJssel	Centraal stembureau	Verzoek van CDA omdat deze partij 1 stem tekortkwam voor een restzetel. Het verschil had dus invloed op de zetelverdeling.	Alle stemmen	De hertelling had uiteindelijk geen wijziging in de zetelverdeling tot gevolg. Wijzigingen in aantal stemmen: Ongeldig +3, D66 -2, CDA +1, Leefbaar Capelle -3, SGP +2, GroenLinks -1. Kiezer stembiljet niet ingeleverd +1, biljet te veel uitgereikt +1, geen verklaring verschil +1.

Gemeente	Opdrachtgever	Aanleiding	Deel of alle stemmen	Verschillen
Roermond	Centraal stembureau	Verzoek van kandidaat voor CDA die in een bepaald stembureau 0 stemmen had gekregen wat niet kon kloppen.	1 stembureau	Geen gevolgen voor zetelverdeling. De kandidaat die de aanvraag deed, kreeg 45 in plaats van 0 stemmen, die waren toegewezen aan een andere kandidaat op dezelfde lijst. Ook bij de partij LVR werden stemmen (5) verschoven tussen twee kandidaten. Nummer 5 van GroenLinks kreeg uiteindelijk 0 in plaats van 1 stem. In totaal bleek 1 stem meer uitgebracht dan eerder geteld.
Wageningen	Gemeenteraad	Connect Wageningen miste op 12 stemmen na een restzetel.		Geen gevolgen voor zetelverdeling. Verschil in stemmen partijen: GroenLinks +6, Stadspartij Wageningen +2, VVD - 2, PvdA -1. In totaal 5 stemmen meer geteld.
Smallinger-land	Centraal stembureau	Er was een tikfout geconstateerd van 900 in plaats van 90 stemmen voor een partij (ELP). Deze fout kon worden gecorrigeerd, maar om twijfel aan de uitslag te voorkomen is toch tot hertelling besloten.	Alle stemmen	Geen verschuiving in zetels tussen partijen. Grootste verschil: CDA +2 stemmen. Kandidaat GroenLinks +8 stemmen, waardoor die kandidaat de drempel voor een voorkeurszetel haalde bij hertelling.
Maassluis I	Centraal stembureau	VSP Maassluis diende het verzoek in met als reden dat er een minimaal verschil zit in het aantal stemmen voor het verkrijgen van de laatste restzetel.	Alle stemmen	De laatste restzetel ging van Leefbaar Maessluys naar VSP. VSP +2, Leefbaar -4.
Maassluis II	Gemeenteraad	Verzoek Leefbaar Maessluys, vanwege verschillen tussen eerste en tweede telling bij vier stembureaus.	4 stembureaus	Geen consequenties voor zetelverdeling.

12 Overzicht partijen toegelaten in de raad na toewijzing restzetels

Gemeente	Kiesdeler	Totaal zetels raad	Aantal partijen onder kiesdeler	Partij 1		Partij 2		Partij 3		Partij 4		Partij 5	
				Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen
Ameland	196,3	11	1	VVD	160								
Noord-Beveland	294,1	13	1	BEN BEtrokken Noord-Beveland	272								
Hattem	429,3	15	1	D66	395								
Landsmeer	366,5	15	1	CDA	288								
Montfoort	474,3	15	1	D66	429								
Pekela	288,5	15	1	VVD	272								
Texel	494,3	15	1	D66	381								
Uitgeest	418,2	15	1	Uitgeester vrije partij	370								
Enkhuizen	444,3	17	1	Piratenpartij	380								
Harlingen	402,1	17	2	GroenLinks	388	D66	304						
Midden-Delfland	578,8	17	1	ChristenUnie	505								
Nederweert	457,5	17	1	GroenLinks	422								
Olst-Wijhe	489,5	17	1	Partij van de Sport	369								
Someren	517,5	17	1	Leefbaar Someren	407								
Staphorst	554,9	17	1	PvdA	526								
Zandvoort	447,9	17	1	Zandvoort Echt Eén	344								
Baarn	629,6	19	1	CU	544								
Bladel	482,3	19	1	VVD	453								

Gemeente	Kiesdeler	Totaal zetels raad	Aantal partijen onder kiesdeler	Partij 1		Partij 2		Partij 3		Partij 4		Partij 5	
				Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen
Geertruiden-berg	430,5	19	1	Sociale Volkspartij Geertruidenberg	344								
Goirle	520,9	19	1	Arbeiderspartij Goirle-Riel	476								
Hillegom	494,7	19	1	Hart voor Hillegom	483								
Rucphen	439,0	19	1	FORZA Rucphen	403								
Sluis	527,7	19	2	FvD	472								
Stede Broec	442,2	19	1	Eerlijk Leefbaar Stede Broec	378								
Voorst	629,4	19	2	D66	572	SGP	530						
Borger-Odoorn	520,7	21	2	D66	484	CU	473						
Hulst	578,5	21	1	FvD	525								
Maasdriel	521,9	21	1	SGP	483								
Oegstgeest	581,3	21	1	Belang van Nederland (BVNL)	574								
Veendam	481,0	21	1	CU	432								
Zaltbommel	655,6	21	1	SP	546								
Deurne	597,9	23	1	50PLUS	595								
Echt-Susteren	652,5	23	1	D66	624								
Epe	666,5	23	1	FvD	666								
Noordenveld	656,0	23	1	D66	646								
Stadskanaal	472,5	23	1	D66	468								
Valkenswaard	550,2	23	1	D66	489								
Coevorden	598,2	25	1	PPC	562								
Edam-Volendam	752,8	25	1	FvD	683								
Hellendoorn	696,7	25	1	PvdA	648								

Gemeente	Kiesdeler	Totaal zetels raad	Aantal partijen onder kiesdeler	Partij 1		Partij 2		Partij 3		Partij 4		Partij 5	
				Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen
Oldambt	587,1	25	1	Oldambt Aktief	497								
Oude IJsselstreek	685,3	25	1	D66	671								
Wageningen	755,4	25	1	CDA	716								
Tiel	524,4	27	1	CU	519								
Vlissingen	601,5	27	1	CU	579								
Kerkrade	567,0	29	1	Hart voor Vrijheid	559								
Waalwijk	579,8	29	1	Blanco (Aussems, N.R.W.A.)	544								
Den Helder	652,3	31	1	Samen Actief sr	631								
Goeree-Overflakkee	846,2	31	1	D66	845								
Rijswijk	662,1	31	1	P. Gelijkheid & Rechtvaardigheid	647								
Terneuzen	654,1	31	2	Terneuzen Sterk	613	Sociaal Terneuzen	605						
Woerden	808,9	31	1	Sterk Woerden	730								
Barneveld	909,5	33	1	Burger Initiatief	837								
Nieuwegein	663,2	33	1	Stadspartij NÚwegein	649								
Veenendaal	900,2	33	1	PvdA	876								
Almelo	724,0	35	1	Democraten.Nu Almelo	691								
Hoorn	782,1	35	1	CU	680								
Amstelveen	930,0	37	1	CU	879								
Helmond	784,4	37	2	DENK	731	Mi Hellemonders	721						
Hengelo	891,5	37	1	FvD	810								
Breda	1797,3	39	1	FvD	1691								
Dordrecht	1150,6	39	1	FvD	1123								

Gemeente	Kiesdeler	Totaal zetels raad	Aantal partijen onder kiesdeler	Partij 1		Partij 2		Partij 3		Partij 4		Partij 5	
				Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen	Naam	Stemmen
Ede	1425,4	39	1	FvD	1234								
Haarlem	1712,1	39	3	ChristenUnie	1588	BVNL	1526	FvD	1450				
Haarlemmer-meer	1457,3	39	1	GEZOND Haarlemmermeer	1355								
Maastricht	1157,1	39	5	50PLUS	1063	SAB Sociaal Actieve Burgerpartij	1055	M:OED	998	Liberaal Partij Maastricht	992	FvD	964
's-Hertogen-bosch	1563,4	39	1	50PLUS	1543								
Venlo	960,0	39	1	DENK	947								
Zaanstad	1420,1	39	1	CU	1407								
Almere	1444,8	45	1	Respect Almere	1262								
Amsterdam	7219,3	45	1	FvD	6688								
Den Haag	4058,4	45	1	FvD	3896								
Groningen	2335,8	45	1	PVV	2234								
Tilburg	1618,3	45	2	Voor Tilburg	1564	FvD	1528						

Deze brochure is opgesteld in opdracht van het
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

september 2022